

Titel: Journalen NB19

Citation: "Journalen NB19", i *Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K23*, udg. af Niels Jørgen Cappelørn; Joakim Garff; Anne Mette Hansen; Johnny Kondrup, Søren Kierkegaard Forskningscenteret 2007 . Onlineudgave fra Søren Kierkegaards Skrifter: <https://tekster.kb.dk/text/sks-nb19-kom-shoot-idfcddd7f-4c99-4cbb-8681-d42c15ddc898.pdf> (tilgået 04. maj 2024)

Anvendt udgave: Søren Kierkegaards Skrifter, Bd. K23

Ophavsret: Materialet er dedikeret til public domain. [Læs CC0-erklæringen](#)

◀ **Min Bekymring ... p. 52** : se NB19:33.

I trykt udgave: Bind 23 side 330 linje 1

◀ **Min Grændse ... p. 54** : se NB19:34.

I trykt udgave: Bind 23 side 330 linje 2

◀ **Fredags-Prædikener** : en af SK og i hans samtid ofte anvendt betegnelse for prædikener ved altergangen om fredagen. Hver fredag kl. 9 blev der holdt skriftemål og altergang i Vor Frue Kirke i København, hvor der foruden skriftetalen under skriftemålet også blev holdt en kort prædiken mellem skriftemålet og altergangen. Tre gange havde SK selv prædiken ved disse altergangsgudstjenester om fredagen, den 18. juni 1847, den 27. aug. 1847 og den 1. sept. 1848. Og han udgav dem alle tre som taler (331,3), dels som nr. II og nr. III i »Taler ved Altergang om Fredagen. Christelige Taler«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848, i SKS 10, 277-283 og 285-292), dels som nr. I i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III af *Indøvelse i Christendom* (1850 (336,28), SV2 12, 173-179).

I trykt udgave: Bind 23 side 331 linje 1

◀ **det rene Blad foran i Journalen NB¹⁴** : henviser til journaloptegnelsen NB14:3, i SKS 22, 343.

I trykt udgave: Bind 23 side 331 linje 2

◀ **Fredags-Tale** : I journalerne veksler SK mellem betegnelserne 'Fredags-Tale' og 'Fredags-Prædiken' (331,1). I udgivet form benytter han altid betegnelsen 'Tale ved Altergang om Fredagen' el. 'Tale ved Altergangen om Fredagen', se fx »Taler ved Altergang om Fredagen«, fjerde afdeling af *Christelige Taler* (1848), og »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden«, *tre Taler ved Altergangen om Fredagen* (1849).

I trykt udgave: Bind 23 side 331 linje 3

◀ **Journalen NB¹⁷ p. 30** : henviser til journaloptegnelsen NB17:24, i SKS 23, 180.

I trykt udgave: Bind 23 side 331 linje 3

◀ **lette Dig** : gøre det lettere for dig, hjælpe dig, hos SK også: gøre dig villig.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 4

◀ **hjælper efter** : skubber på noget for at få det til at glide; hjælper til (at lette) ved at skubbe på.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 6

◀ **Denne Tanke ... i Indgangen til den første** : Denne tanke har ikke kunnet efterspores i et oprindeligt udkast til indledningen af nr. I i *Lilien paa Marken og Fuglen under Himlen. Tre gudelige Taler* (1849).

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 7

◀ **den findes et andet Sted optegnet** : se journaloptegnelsen NB7:104, fra nov. 1848: »Den nøiagtige, den tydelige, den afgjørende, den lidenskabelige Forstaaelse er af stor Vigtighed; thi den letter til Handling. Men der er i denne Henseende en stor Forskjel paa Msk. omtrent som paa Fuglene i Forhold til det at tage Flugtens Fart. Nogle slippe let og i Secundet afgjørende Grenen, paa hvilken de sidde, og stige stolt, dristigt, himmelsk i Flugten. Andre (de tungere og dorskere f. E. Kragerne) er der et heelt Vrøvl med, naar de skal til at flyve: de slippe med den ene Fod, men saa gribe de dog strax tilbage igjen, og der bliver ingen Flugt af; saa arbeide de med Vingerne, medens de blive ved at holde fast med Fødderne; saaledes slippe de ikke saa meget Grenen, som de snarere blive liig en Klump hængende paa den - indtil det da endelig lykkes, at faae saa megen Fart, at de komme i en Slags Flugt.« SKS 21, 132,25-37.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 9

◀ **Prof. Martensen** : Hans Lassen Martensen (1808-84), da. teolog og præst; cand.theol. i 1832, lic.theol. i 1837, fra 1838 lektor, fra 1840 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet. Han blev udnævnt til æresdoktor i Kiel i 1840, medlem af Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab i 1841, hofprædikant i 1845 og Ridder af Dannebrog i 1847.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 13

◀ **hans Forfatter-Virksomhed** : *Ueber Lenau's Faust*, Stuttgart 1836, indarbejdet i »Betragtninger over *Ideen af Faust*. Med Hensyn paa *Lenaus Faust*« i *Perseus, Journal for den speculative Idee*, udg. af J.L.

Heiberg, nr. 1, juni 1837 (ktl. 569), s. 90-164; licentiatafhandlingen *De autonomia conscientiae sui humanae, in theologiam dogmaticam nostri temporis introducta*, Kbh. 1837 (ktl. 648; i da. oversættelse af L.V. Petersen *Den menneskelige Selvbevidstheds Autonomie i vor Tids dogmatiske Theologie*, Kbh. 1841, ktl. 651); *Mester Eckart. Et Bidrag til at oplyse Middelalderens Mystik*, Kbh. 1840 (ktl. 649); *Grundrids til Moralphilosophiens System. Udgivet til Brug ved akademiske Forelæsninger*, Kbh. 1841 (ktl. 650); *Den christelige Daab betragtet med Hensyn paa det baptistiske Spørgsmaal*, Kbh. 1843 (ktl. 652); *Prædikener*, Kbh. 1847 (ktl. 227); *Prædiken, holden i Christiansborg Slotskirke paa femte Søndag efter Hellig-Tre-Kongers-Dag, den 6te Februar 1848*, Kbh. 1848; *Tale i Selskabet »for Efterslægten«*, Kbh. 1848; *Prædikener. Anden Samling*, Kbh. 1849 (ktl. 227); *Den christelige Dogmatik. Fremstillet*, Kbh. 1849 (ktl. 653), andet oplag udkom den 22. maj 1850; *Sendschreiben an den Herrn Oberconsistorialrath Nielsen in Schleswig*, Kbh. 1850 (ktl. U 77); *Dogmatiske Oplysninger* (333,31). Hertil kommer en række artikler og anmeldelser.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 14

◀ **Saa blev han Student; valgte at studere Theologie** : Martensen blev student i 1827 og påbegyndte samme år det teologiske studium ved Københavns Universitet.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 20

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 23 side 332 linje 28

◀ **skriver Systemer, arrangerer Xstds Lære** : sigter til Martensen *Den christelige Dogmatik*, se *Dogmatiske Oplysninger*, s. 104, hvor Martensen om sin dogmatik skriver: »Ikke destomindre tilstaaer jeg, at jeg har tilstræbt et theologisk System, hvor intet Punct skulde staae isoleret, men hvor hver enkelt Læresætning kun skulde forstaaes ud af Heelheden.« Se også s. 56, s. 57 og s. 103. – **Systemer**: refererer til SKs tidligere polemik, ikke kun specifikt mod det filosofiske system, som den tyske filosof G.W.F. Hegel selv udfolder i *Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften*, men også mere generelt mod hegelianismen, herunder især den da., bl.a. J.L. Heibergs og Rasmus Nielsens søgen efter at opbygge et altomfattende logisk system (se fx *Begrebet Angest*, i *SKS* 4, 356,26-33, og *Forord*, i *SKS* 4, 478,18, og 525,19-21, med tilhørende kommentarer). Med 'System', 'Systemet' el. 'Systemer' synes SK altså mere generelt at hentyde til det filosofiske forsøg på at forstå og forklare verden i dens enhed ved hjælp af abstrakte logiske kategorier el. diskursiv tænkning; undertiden synes 'system' nærmest at stå som synonym for objektiv viden. Den mest omfattende polemik mod 'Systemet' fremsætter SK i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*, se fx *SKS* 7, 22-26 og 103-120.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 18

◀ **Martensen** : 332,13.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 22

◀ **Der tales ... om hele Kirken ... den hele Række af berømte Kirkelærere** : sigter formentlig til H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (332,14) og *Dogmatiske Oplysninger* (333,31). – **hele Kirken**: Der kan være tænkt på følgende udtryk i *Den christelige Dogmatik*: »den christelige Kirke«, s. 10, s. 33f., s. 70, s. 302, s. 345, s. 402, 410f., s. 411, s. 421, s. 538; »baade i Kirkens østlige og vestlige Egne«, s. 302; »hele den evangeliske Kirke«, s. 302; og i *Dogmatiske Oplysninger*: »den catholske og protestantiske, den reformeerte og lutherske Kirke«, s. 80. Der kan også være tænkt på, at Martensen gennemgående benytter formen: »Kirken«, fx i *Den christelige Dogmatik*, s. 4, s. 35, s. 36, s. 41-43, s. 46, s. 48-50, s. 125, s. 128, s. 175, s. 208, s. 211, s. 238, s. 250, s. 285, s. 301, s. 326, s. 329, s. 361, s. 378f., s. 385, s. 400, s. 401-403, s. 407, s. 411-422, s. 479, s. 484-502, s. 510, s. 513-517, s. 530f., s. 533, s. 538f., s. 559-561, s. 564-566, s. 578; og i *Dogmatiske Oplysninger*, s. 22, s. 43, s. 83, s. 97-99. – **den apostoliske Tid**: se *Den christelige Dogmatik*, s. 41, s. 482, s. 534, s. 559, s. 563. Desuden anvender Martensen ofte udtrykket »den apostoliske Kirke« i *Den christelige Dogmatik*, s. 41, s. 402, s. 409, s. 415-417, s. 481, s. 484, s. 496, s. 533, s. 558, s. 561; og i *Dogmatiske Oplysninger*, s. 80f.; og den »apostoliske Christendom« i *Dogmatiske Oplysninger*, s. 81 og s. 86. – **de 3 første Aarhundreders Dogmatik**: Udtrykket har ikke kunnet identificeres. Der kan være tænkt på følgende udtryk og vendinger i *Den christelige Dogmatik*: »de tre første Aarhundreders Christendom«, s. 45; »de tre første Aarhundreders (...) consensus«, s. 61; og i *Dogmatiske Oplysninger*: »Fædrene fra de første Aarh.«, s. 67; »de første christelige Aarhundredere, i hvilke den apostoliske Overlevering endnu bevaredes uforvansket og Christendommen fremtraadte i en saa stor Rigdom af kirkelige Vidnesbyrd«, s. 93; »de tre første Aarhundreders dogmatiske Bevidsthed«, s. 95; »de tre første Aarhundreders Fædre«, s. 95; »de tre første, christelige Aarhundredere«, s. 99; »det 2det og 3die Aarh.s Logoslære«, s. 101. – **Middelalderens Dogmatik**: se *Dogmatiske Oplysninger*, s. 68 og s. 98. Desuden anvendes udtryk som: »Middelalderens Tænkning«, *Den christelige Dogmatik*, s. 94; og »Middelalderens Theologer«, *Dogmatiske Oplysninger*, s. 47 og s. 49. – **Reformations-Periodens Dogmatik**: se *Dogmatiske Oplysninger*, s. 56 og s. 66. Desuden anvendes i *Dogmatiske Oplysninger* udtryk som: »Reformationstidens Lærere«, s. 95; »Reformationstidens

Princip« og »Reformationstidens Grundtanke«, s. 100; »Reformationstidens og de første christelige Aarhundreders *dogmatiske Problemer*«, s. 102. – **den hele Række af berømte Kirkelærere:** Der kan være tænkt på følgende udtryk i *Den christelige Dogmatik*: »Kirkens Lærere«, s. 108; »Kirkens første Lærere«, s. 234; »Kirkens ældste Lærere«, s. 267; »de store kirkelige Personligheder«, s. 411; og i *Dogmatiske Oplysninger*: »Luther og de med ham beslægtede Kirkelærere«, s. 38; »de store Kirkelærere«, s. 45; »Kirkens ældste Lærere«, 47; »de første Kirkelærere«, s. 48; »de dybsindigste blandt Kirkens Lærere«, s. 66; »vore gamle Lærere«, s. 82; »Hine gamle Lærere«, s. 96 og s. 97.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 22

◀ **Xstus siger: mon Troen ... findes paa Jorden** : fri gengivelse af Luk 18,8, hvor Jesus siger: »Dog, naar Menneskens Søn kommer, mon han skal finde Troen paa Jorden?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 26

◀ **han er objektiv** : 333,18.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 29

◀ **I »Dogmatiske Oplysninger« ... Stilling med »uvaskede Hænder« ... ikke kan indlade sig med ham** : se H.L. Martensen (332,13) *Dogmatiske Oplysninger. Et Leilighedsskrift*, Kbh. 1850, ktl. 654 (forkortet *Dogmatiske Oplysninger*), s. 7f.; her går Martensen i rette med magister P.M. Stillings kritiske undersøgelse af *Den christelige Dogmatik* (332,14), hvorpå han skriver: »Men hvad denne Fremgangsmaade angaaer, saavel som den hele Aand, der udtaler sig i Hr. Magisterens Polemik, da ville Sagkyndige uden Tvivl finde, at hine alvorlige Gjenstande ikke taale at berøres med uvaskede Hænder (...). Jeg veed ikke, om Andre ville tage nærmere Hensyn til Hr. Magisterens Skrivi; jeg for min Deel har strax lagt det hen, for ikke mere at optage det.« *Dogmatiske Oplysninger* blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 136, den 13. juni 1850, men if. kvitteret regning af 31. dec. 1850 fra C.A. Reitzel (KA, D pk. 8 læg. 1) havde SK allerede erhvervet bogen den 12. juni 1850. – **Stilling:** Peter Michael Stilling (1812-69), da. filosof; opgav teologistudiet kort før eksamen, men fik senere dispensation til at disputere for magistergraden med afhandlingen *Den moderne Atheisme eller den saakaldte Neohegelianismes Conseqvenser af den hegelske Philosophie*, Kbh. 1844, ktl. 801. Han havde i begyndelsen af 1840'erne gjort sig til talsmand for en konservativ hegelianisme, som han i slutningen af årtiet tog stærkt afstand fra. Efter en studierejse virkede han 1846-1850 som privatdocent. Her sigtes til hans stærkt SK-påvirkede stridsskrift *Om den indbildte Forsoning af Tro og – Viden med særligt Hensyn til Prof. Martensens »christelige Dogmatik.« Kritisk-polemisk Afhandling*, Kbh. 1850. ktl. 802 (forkortet *Om den indbildte Forsoning af Tro og – Viden*); det blev averteret som udkommet i *Berlingske Tidende*, nr. 303, den 22. dec. 1849.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 31

◀ **Xstus (...) selv siger ... med uvaskede Hænder ikke har Noget at betyde** : henviser til beretningen i Matt 15,1-20, hvor det fortælles, at nogle farisæere og skriftkloge kom fra Jerusalem til Jesus og spurgte ham, hvorfor hans disciple overtrådte de gamles overlevering ved at spise uden at vaske deres hænder. Efter at Jesus havde svaret dem ved at anklage dem for ikke at overholde Guds bud, kom disciplene hen til ham og fortalte, at farisæerne havde taget anstød af hans tale. Da sagde han til disciplene: »fra hjertet udgår onde tanker, mord, ægteskabsbrud, utugt, tyveri, falsk vidnesbyrd og bespottelser. Det er det, som gør et menneske urent. Men at spise uden at vaske hænder gør ikke et menneske urent«, v. 19-20.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 34

◀ **in parenthesi** : lat. i parentes.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 35

◀ **pyntelig** : om person, som er iført fine klæder.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 35

◀ **Hofprædikant** : en af kongen udnævnt hofpræst (især til at prædike for hoffet i Christiansborg Slotskirke). Martensen blev udnævnt til hofprædikant i 1845.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 35

◀ **stadseligt** : prægtigt; festligt; ved at pynte på de virkelige forhold.

I trykt udgave: Bind 23 side 333 linje 36

◀ **en Lady Machbeth kan vaske sine Hænder ... dog ikke rene** : hentyder til søvngænger scenen i 5. akt, 1. scene, i Shakespeares tragedie *Macbeth*, hvor den ærgerrige Lady Macbeth efter at have bevæget sin

mand til at myrde den skotske kong Duncan, så han selv kan blive konge, nu lider store samvittighedskvaler. Hendes stuepige og læge overværer, hvordan hun går i søvne, mens »hun gnider sine Hænder«, som om hun vaskede dem; og de hører hende sige: »Bort, Du fordømte Plet! Bort, siger jeg.« Og lidt efter: »Her lugter altid – altid end af Blod! / Al Østens Myrrha ei borttage kan / Liigstanken her af denne lille Haand!« *Macbeth. Tragedie i fem Acter. Efter Shakspeare og Schiller bearbejdet til Opførelse paa den danske Skueplads* ved P. Foersom (1816), i *William Shakspeare's Dramatiske Værker*, overs. af P. Foersom og P.F. Wulff, udg. og gennemset af O. Høyer, bd. 1-11, Kbh. 1845-50 [1807-25], ktl. U 103; bd. 10, 1850, s. 212-216; s. 214f. Sml. *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i *SKS 7*, 97,14f., og se kommentaren dertil. Sml. også H.L. Martensen *Den christelige Dogmatik*, s. 572: »Naar vi saaledes see Lady Macbeth vandrende i Søvn, aftvættende Blodpletterne af sin Haand, udstødende hine forfærdelige Sukke, i hvilke den tilbagetrængte Samvittighed søger at skaffe sig Luft, maae vi da ikke sige, at Forestillingen om den evige Fordømmelse paanøder sig os som en Realitet.«

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 3

◀ **Pilatus jo ogsaa vaskede sine Hænder** : hentyder til beretningen i Matt 27,11-26 om Jesus for den rom. statholder Pilatus. Her fortælles det, at da Pilatus under jødernes påskefest plejede at løslade en fange efter folkets vilje, gav han nu folkeskaren mulighed for at vælge mellem Jesus og den berygtede fange Barabbas. Men da folket valgte Barabbas og krævede Jesus korsfæstet, og da Pilatus indså, at han ikke kunne gøre noget, »tog han noget vand,« fortælles det videre i v. 24, »og i skarens påsyn vaskede han sine hænder og sagde: 'Jeg er uskyldig i denne mands blod. Det bliver jeres sag.'« Han løslod så Barabbas og udleverede Jesus til at blive korsfæstet.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 6

◀ **korsfæste Sandheden** : korsfæste Kristus. Her hentydes formentlig også til beretningen i Joh 18,28-38 om Pilatus' forhør af Jesus. Under forhøret sagde Jesus: »Derfor er jeg født, og derfor er jeg kommet til verden, for at jeg skal vidne om sandheden. Enhver, som er af sandheden, hører min røst.« Hertil sagde Pilatus: »Hvad er sandhed?« v. 37-38.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 7

◀ **Lignelsen om det fortabte Faar** : i Luk 15,3-6: »Men han [Jesus] taledes denne Lignelse til dem [farisæerne og de skriftkloge], og sagde: Hvilket Menneske af Eder, som haver hundrede Faar, og haver tabt eet af dem, forlader ei de ni og halvfemsindstive i Ørken, og gaaer bort efter det tabte, indtil han finder det? Og naar han haver fundet det, lægger han det paa sine Skuldre med Glæde. Og naar han kommer hjem, sammenkalder han Venner og Naboer, og siger til dem: glæder Eder med mig; thi jeg haver fundet mit Faar, som var tabt« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 10

◀ **vistnok** : sandt nok, rigtig nok.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 11

◀ **Momentet** : 334,24.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 15

◀ **faae ud** : om resultat af en tankerække: får det ud af det, kommer frem til.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 23

◀ **et dialektisk Moment ... skal ophæves, forvandles til sit Modsatte** : sml. terminologien i den ty. filosof G.W.F. Hegels dialektiske metodologi. If. Hegel sætter enhver given kategori el. 'moment' sin modsætning, som nord fx implicerer syd, og væren implicerer intet. Dog kan intet moment eksistere uden sin modsætning eller 'negation'. I Hegels sprogbrug er det første moment 'ophævet' ('aufgehoben') af det andet. Disse to momenter bliver til sidst forenede i en højere enhed, der indeholder dem begge to, som vorden fx indeholder både væren og intet. I optegnelsen er 'strenghed' og 'mildhed' opfattet som modsatte momenter.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 24

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 30

◀ **Misligheder** : misforhold, betænkeligheder, tvivlsomheder.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 31

◀ **betræffende** : angående.

I trykt udgave: Bind 23 side 334 linje 31

◀ **afdøe fra Verden** : bortvende og løsgøre sig fuldstændig fra alt, hvad der har med det verdslige og det endelige at gøre. Dette og lignende udtryk, som fx 'at afdøe fra timeligheden', er ofte anvendt i mystikken og i den pietistiske teologi og litteratur. Det er en central tanke hos Paulus, at mennesket ved Kristus er død fra synden, jf. fx Rom 6,2: »Vi, som ere døde fra Synden, hvorledes skulle vi endnu leve i den?« (NT-1819). Jf. også 1 Pet 2,24, hvor det siges, at Kristus »selv bar vore Synder paa sit Legeme, paa Træet, paa det [for at] vi, afdøde fra Synden, skulle leve i Retfærdighed« (NT-1819). Jf. endvidere Kol 2,20, hvor Paulus skriver: »Dersom I da ere afdøde med Christo fra Verdens Børne-Lærdom, hvi [hvorfor] besværes I da med Anordninger, som de, der leve i Verden?« (NT-1819). Disse tanker blev i pietismen skærpet således, at menneskets liv er en daglig afdøen fra synden, fra timeligheden, fra endeligheden og fra verden i selvfornægtelse, hvorved vægten blev forskudt, fra at mennesket ved Kristus er afdød fra synden, til at mennesket ved troen også skal afdøe fra synden. Jf. fx 1. bog, 12. betragtning, »En Christen maa afdøe fra sit Hjertes Lyster og fra Verden, og leve i Christo«, og 13. betragtning, »Af Kjærlighed til Christum, og for den evige Herligheds Skyld, hvortil vi ere skabte og forløste, maae vi afdøe fra os selv og Verden«, i Johann Arndt *Fire Bøger om den sande Christendom. Paa ny oversatte efter den ved Sintenis foranstaltede tyske Udgave*, Kristiania [Oslo] 1829 [ty. o. 1610], ktl. 277.

I trykt udgave: Bind 23 side 335 linje 1

◀ **det Omfang** : det område, det, der er omfattet af og indbefattet i.

I trykt udgave: Bind 23 side 335 linje 8

◀ **eneste** : enestående.

I trykt udgave: Bind 23 side 335 linje 11

◀ **Springfjederen**: egl. spiralfjeder af form som to mod hinanden vendte kegler, benyttet i madrasser; drivfjeder.

I trykt udgave: Bind 23 side 335 linje 17

◀ **afmattet** : gjort mat; slappet.

I trykt udgave: Bind 23 side 335 linje 19

◀ **at jeg aldrig noksom kunde takke Gud ... turde have ventet** : sml. det opr. manuskript til de to særskilte sider, formentlig skrevet i 1849, i slutningen af »Regnskabet«, hvor SK skriver: »Og i Sandhed vigtigere end hele Forfatterskabet er dette mig dog, og ligger mig mere paa Hjerte, at udtrykke saa oprigtigt og saa stærkt som muligt, hvad jeg aldrig noksom kan takke for, og hvad jeg, naar jeg engang har glemt det hele Forfatterskab, uforandret, evigt vil erindre: hvor uendelig meget mere Styrelsen har gjort for mig, end jeg nogensinde havde ventet, kunde have ventet, ell. turde have ventet« (*Pap. X 5 B 148*, s. 349, jf. de to sider i »Regnskabet«, dateret »Kbhavn i Marts 1849«, i *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 13-14; s. 13 (SV2 13, 534)). Sml. også *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed. En ligefrem Meddelelse, Rapport til Historien*, skrevet i sommeren og efteråret 1848, udg. posthumt af P.C. Kierkegaard, Kbh. 1859: »Og nu da jeg skal tale om mit Forhold til Gud; om hvad der hver Dag er gjentaget i min Bøn, som takker for det Ubeskrivelige han har gjort for mig, saa uendelig meget Mere end jeg nogensinde havde ventet«, s. 51 (SV2 13, 597).

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 7

◀ **En yndig Pige, min Elskede** : dvs. Regine Olsen (1822-1904), datter af Regina Frederikke og Terkild Olsen. SK var forlovet med Regine i godt et år, fra den 10. sept. 1840 til det endelige brud den 12. okt. 1841. Hun blev den 28. aug. 1843 forlovet med J.F. Schlegel og gift med ham den 3. nov. 1847 i Vor Frelzers Kirke på Christianshavn. Sit forhold til Regine Olsen har SK tilbageskuende beskrevet i »Mit Forhold til 'hende'. / d. 24 Aug 49. / noget Digterisk«, svarende til notesbog 15 i SKS 19, 431-445.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 11

◀ **hendes Navn vil gaae til Historien med mit** : sml. notesbog 15:14, hvor SK skriver: »Min Tilværelse skal accentuere ubetinget hendes Liv, min Forfatter-Virksomhed ogsaa kunne betragtes som et Monument til hendes Ære og Priis. Jeg tager hende med til Historien. Og jeg der tungsindigt havde kun eet Ønske at fortrylle hende: der er det mig ikke negtet; der gaaer jeg ved hendes Side; som en Cerimoniemester fører jeg hende i Triumph og siger: behager at gjøre lidt Plads for hende, for 'vor egen kjære, lille Regine'«, SKS

19, 443f.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 11

◀ **det var en religious Collision** : sml. notesbog 15:4, hvor SK skriver: »Havde jeg ikke været en Poeniterende [en, der angrrer el. gør bod], ikke haft mit *vita ante acta* [lat. 'liv før begivenhederne', 'forudgående levned'], ikke været tungsindig – Forbindelsen med hende vilde have gjort mig saa lykkelig, som jeg aldrig havde drømt om at blive. (...) Men der var en guddommelig Protest, saaledes forstod jeg det«, SKS 19, 435,5-14. Se også notesbog 15:13: »at det var en religious Collision maatte nødvendigviis undgaae hende, som slet ikke var religieust udviklet, og allermindst til at ane den Art religieuse Collisioner«, s. 442,8-11.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 13

◀ **daarlige** : tåbelige.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 20

◀ **Grund-Forvirringen af det Christelige ... gjort den til Lære** : se fx *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), i SKS 7, 297f., 345-347 og 552-554, og »'Salig den, som ikke forarges paa mig.' En bibelsk Fremstilling og christelig Begrebs-Bestemmelse«, nr. II af *Indøvelse i Christendom*, af Anti-Climacus, udg. af SK, Kbh. 1850 (avtereret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 225, den 25. sept. 1850), s. 151f. (SV2 12, 162f.). Se også journaloptegnelsen NB17:101, fra maj 1850, i SKS 23, 240f.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 28

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 35

◀ **det Exsecutive** : det at udøve, udføre (i praksis).

I trykt udgave: Bind 23 side 336 linje 36

◀ **giv Din Formue til de Fattige** : spiller på beretningen i Matt 19,16-22 om en rig ung mand, der kom hen til Jesus og spurgte, hvad godt han skulle gøre for at få evigt liv. Jesus svarede ham, at han skulle holde budene. Den unge mand spurgte: Hvilke? Og Jesus nævnede fem af de ti bud og føjede til: »Du skal elske din næste som dig selv.« Den unge mand svarede, at det havde han alt sammen gjort, og spurgte, hvad han så manglede. Hertil svarede Jesus: »'Vil du være fuldkommen, så gå hen og sælg, hvad du ejer, og giv det til de fattige, så vil du have en skat i himlene. Og kom så og følg mig!' Da den unge mand hørte det svar, gik han bedrøvet bort, for han var meget velhavende«, v. 21-22.

I trykt udgave: Bind 23 side 337 linje 14

◀ **Makker** : kammerat, partner, medspiller; (som nedsættende personbetegnelse) fyr.

I trykt udgave: Bind 23 side 337 linje 20

◀ **Kjød og Blod** : fast udtryk i NT som betegnelse for menneske, jf. fx Matt 16,17; Gal 1,16; Ef 6,12. Se også 1 Kor 15,50, hvor Paulus skriver til korintherne: »Men det siger jeg jer, brødre: Kød og blod kan ikke arve Guds rige«.

I trykt udgave: Bind 23 side 337 linje 29

◀ **Pharisæeren - og Tolderen** : sigter til Jesu lignelse om farisæeren og toldereren i Luk 18,9-14. – **Pharisæeren**: Farisæerne udgjorde en af de mest indflydelsesrige bevægelser i den antikke jødedom i hellenistisk-rom. tid, dvs. fra o. 100 f.Kr. til Jerusalems ødelæggelse i 70 e.Kr. De lagde vægt på en nøje overholdelse af Moseloven, herunder også det kompleks af renhedsforskrifter, der angik præsteskkabet; ud fra Moseloven skabte de en omfattende mundtlig tradition for udlægning af dens bud, kaldet 'fædrenes' el. 'de gamles overlevering'. De troede desuden på de dødes opstandelse til dom og på mellemvæsner, engle. Deres antal på Jesu tid skal have været o. 6.000. – **Tolderen**: I alm. omdømme var tolderne foragtet og hadet og blev holdt ude af det religiøse og nationale fællesskab. Palæstina var på Jesu tid behersket af den rom. besættelsesmagt, som udliciterede toldopkrævningen af ind- og delvis også udførte varer til dem, der bød højest; til gengæld udnyttede tolderne deres privilegier til at sikre sig ekstra indtægter ved højere beregning af toldsatserne end foreskrevet (jf. Luk 3,13 og 19,8). I NT omtales tolderne ofte sammen med syndere (jf. fx Matt 9,10-11; 11,19; og Luk 5,30; 15,1), med skøger (jf. Matt 21,31-32), med røvere, uretfærdige, horkarle (se Luk 18,11), og med hedninger (jf. Matt 5,46-48; 18,17).

I trykt udgave: Bind 23 side 337 linje 32

◀ **I sin Prædiken derover gjør Luther ... føle sig bedre** : henviser til Luthers evangelieprædiken over Luk 18,9-14 til 11. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille, sammendragen af Dr. Morten Luthers Kirke- og Huuspostiller*, overs. af J. Thisted, bd. 1-2, Kbh. 1828, ktl. 283 (forkortet *En christelig Postille*); bd. 1, s. 467-482; s. 471f., hvor Luther siger om farisæeren i forhold til tolderen: »Istedetforat hjælpe og redde ham, gjør han ham selv den groveste Uret. Han seer og veed, at hans Næste synder mod Gud, og dog tænker han ikke paa, at redde ham fra Guds Vrede og Dom, ved at lede ham til Omvendelse; han har ikke ringeste Barmhertighed eller Medynk med en arm Synders Elendighed; han dømmmer, at Tolderen skeer hans Ret[,] naar han bliver i sin Fordærvelse og Fordømmelse; han unddrager ham al skyldig Kjærlighed og Tjeneste, og trodser saaledes Guds Bud, som paalægger ham, at han fremfor Alt, ved Underviisning, Formaning og Straf, skal uddrive sin Næste af Syndens og Fordømmelsens Magt, og lede ham til Guds Rige. Ja, hvad der endnu er det Allerværste, han fryder sig over, at hans Næste ligger i sine Synder, og maa sukke under Guds Vrede.« – **Luther**: Martin Luther (1483-1546), ty. teolog, augustiner munk (1505-24), prof. i Wittenberg; som protestantisk reformator den centrale skikkelse i det opgør og brud med den middelalderlige teologiske tradition, pavemagten og romerkirken, som bl.a. førte til en nyordning af gudstjenesten og det kirkelige liv og til dannelse af en række evangelisk-lutherske kirkeordninger, især i Nordeuropa. Forfatter til en lang række teologiske, eksegetiske, opbyggelige og kirkepolitiske værker, talrige prædikener og salmer; desuden oversatte han Biblen til tysk (346,8).

I trykt udgave: Bind 23 side 337 linje 33

◀ **Mærkeligt** : bemærkelsesværdigt, påfaldende.

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 2

◀ **Evangeliet lægger Tolderen ... christelige Bøn i Munden** : henviser til Luk 18,13: »Og Tolderen stod langt borte, og vilde end ikke opløfte Øinene til Himmelen, men slog sig paa sit Bryst, og sagde: Gud, vær mig Synder naadig!« (NT-1819). Se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 2

◀ **mener Luther ... Tolderen har hørt Xstds Forkyndelse** : henviser til *En christelig Postille* bd. 1, s. 474, sp. 2, hvor Luther siger om tolderens bøn (se foregående kommentar): »Og her staae vi ved det kjære Evangeliums Prædiken om Guds Naade og Barmhertighed i Christo, som forkyndes og tilbydes de fordømte Syndere, uden mindste Fortjeneste paa deres Side. Denne Prædiken maa denne Tolder ogsaa have hørt.«

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 4

◀ **Parabelen** : 337,32.

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 6

◀ **det at afdøe** : 335,1.

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 9

◀ **Petrus siger: til hvem skulle vi gaae** : frit citat fra Joh 6,68, hvor Peter på Jesu spørgsmål, om de tolv disciple også vil forlade ham, svarer: »Herre, til hvem skulle [skal] vi gaae hen? du haver det evige Livs Ord« (NT-1819). – **Petrus**: lat. form for Peter. Hans egl. navn er Simon, mens Peter er et tilnavn (det gr. ord 'pétros', der betyder 'sten', er ikke et alm. gr. navn, men en oversættelse af det aramaiske Kefas, jf. Joh 1,42).

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 12

◀ **conform med** : lighedannet, ensartet med.

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 18

◀ **Den siger ikke strax ... Xstus ... i Forhold til Disciplene** : hentyder til Joh 16,2-4, hvor Jesus siger til disciplene: »De skal udelukke jer af synagogerne, ja, der kommer en tid, da enhver, som slår jer ihjel, skal mene, at han derved tjener Gud. Og det skal de gøre, fordi de hverken har kendt Faderen eller mig. Men sådan har jeg talt til jer, for at I, når den tid kommer, skal huske på, at jeg har sagt det til jer. Men jeg sagde det ikke til jer fra begyndelsen, fordi jeg var hos jer.«

I trykt udgave: Bind 23 side 338 linje 24

◀ **at en Lærer i Xstd. lønnes af de Lærende** : sml. Luk 10,7, hvor Jesus i sin udsendelsestale til de 72, som han har udvalgt til at gå i forvejen og forkynde, at Guds rige er kommet nær, siger: »en arbejder er sin løn værd«. Sml. også 1 Tim 5,18, hvor Paulus citerer dette i forhold til de ældste, der er gode forstandere, og som slider med forkyndelse og undervisning.

I trykt udgave: Bind 23 side 339 linje 11

◀ **Speculation** : den (hegelianske) spekulative filosofi og teologi.

I trykt udgave: Bind 23 side 339 linje 25

◀ **hudflette sig selv** : straffe sig selv ved piskning, som især i middelalderen blev praktiseret af kristne eneboere og munke og specielt af 'svøbebrødrene' (flagellanterne), der fra det 13. årh. foreskrev dette selvplageri som et stærkere middel til at gøre fyldest for synden end kirkens sakramenter og ceremonier.

I trykt udgave: Bind 23 side 339 linje 31

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 23 side 340 linje 1

◀ **conform med** : ligedannet, ensartet med.

I trykt udgave: Bind 23 side 340 linje 9

◀ **beskikkes** : udvælges, udnævnes.

I trykt udgave: Bind 23 side 340 linje 16

◀ **Mænd** : dagligsprog el. barnesprog, ofte om store kraftige mandspersoner.

I trykt udgave: Bind 23 side 340 linje 27

◀ **in abstracto** : lat. i det abstrakte, modsat 'in concreto', i det konkrete.

I trykt udgave: Bind 23 side 340 linje 30

◀ **Prædikeforedraget** : den holdte prædiken.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 3

◀ **Bedemands-Stiil** : dels vidtløftig, naragtig udtryksmåde, dels dunkel, uforståelig tale. Sml. 3. akt, 4. scene, i Ludvig Holbergs komedie *Den Stundesløse* (1731), hvor Pernille på Vielgeschreys spørgsmål om, hvad »efter Løfte« vil sige, svarer: »Det heder saa udi Bedemands Stiil. De Slags Folk har altid en hob Fyldekalk for at gjøre deres Tale vidtløftig. De har egne Talemaader, som for Exempel, Pigerne udi Huset kalder de Døttre, naar han har taelt med mig om Herren, saa har han sagt, i Stedet for jer Herre og Principal, jer kiere Far.« Og et øjeblik efter føjer hun til: »Derfor gjør man Forskiel imellem Bemands Stiil og anden menneskelig Stiil.« Jf. *Den Danske Skue-Plads* bd. 1-7, Kbh. 1758 el. 1788 [1731-54], ktl. 1566-1567; bd. 5. Bindene er uden årstal og sidetal. – I rådstueplakat af 26. juni 1818 var det forordnet, at alle andre end fattige, som fik en tarvelig og omkostningsfri begravelse, havde pligt til at lade en af stadsbedemændene arrangere begravelsen. Bedemændene blev på SKs tid stærkt kritiseret for at benytte sig af dette privilegium til at tage ublu priser for de mange ydelser ved begravelser.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 3

◀ **jeg har været ødsel** : If. en meget skønsmåssig beregning i F. Brandt og E. Thorkelin *Søren Kierkegaard og pengene*, 2. udg., Kbh. 1993 [1935], s. 154f., havde SK fra sin fars død i 1838 (342,29) til sin egen død i 1855 et samlet forbrug på ca. 45.000 rigsdaler (365,32), svarende til ca. 2.600 rigsdaler i gennemsnit om året.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 8

◀ **gjort »hende« ulykkelig** : gjort Regine Olsen ulykkelig ved at bryde forlovelsen med hende (336,11). Sml. journaloptegnelsen NB:210, fra maj 1847, i SKS 20, 122,33f., og notesbog 15,4 (336,11), i SKS 19, 435f.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 17

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 34

◀ **en saadan Tour** : 343,14.

I trykt udgave: Bind 23 side 341 linje 35

◀ **Tanken om, at jeg ikke levede længe** : hentyder formentlig til, at SK mente at skulle dø, inden han fyldte 34 år, men til sin overraskelse ikke gjorde det, se journaloptegnelsen NB:210, i SKS 20, 122,38 - 123,2, og Hans Brøchners erindringer om SK, nr. 33, i *Søren Kierkegaard truffet. Et liv set af hans samtidige*, samlet og udg. af Bruce H. Kirmmse, Kbh. 1996, s. 331. Sml. også journaloptegnelsen NB10:200, dateret den 25. april 1849, hvor SK skriver: »Det staaer nu saa tydeligt for mig, Alt hvad jeg forstod ifior, om hvorledes Gud har ført mig just til denne Opgave: at belyse Christendommen, at fremstille Idealet af en Christen. At jeg skulde være det, tænkte jeg mig heller den Gang; jeg meente, at jeg skulde døe«, SKS 21, 367,23-25.

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 3

◀ **at jeg ... kvalificeret til at blive Landsby-Præst ... ønskede det** : sigter til, at SK allerede efter udgivelsen af *Enten - Eller* (1843), igen efter udgivelsen af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) og derefter ganske hyppigt overvejede at holde op som forfatter og søge præsteembede på landet. Se fx journaloptegnelserne JJ:415, fra feb. 1846 (i SKS 18, 278), NB:7, fra marts 1846, NB:57, fra nov. 1846, og NB2:136, fra aug. 1847 (i SKS 20, 19, 51 og 194), NB10:16, fra feb. 1849 (i SKS 21, 264), NB12:110, fra aug. 1849 (i SKS 22, 205), samt NB13:35, fra okt. 1849, og NB14:137, fra dec. 1849 (i SKS 22, 296 og 422). Se også kap. 3, »Styrelsens Part i mit Forfatterskab«, i anden del af *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed*, s. 66 (SV2 13, 611).

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 4

◀ **Skrifterne fra den Tid ligge endnu uudgivne** : sigter formentlig til de to skrifter: »Kommer hid alle I som arbejde og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile« og »Salig Den, som ikke forarges paa mig«, der er skrevet fra o. april til nov. 1848 (senere bragt sammen med et tredje skrift, *Fra Høiheden vil han drage Alle til sig*, formentlig skrevet i begyndelsen af 1849, til *Indøvelse i Christendom* (1850 (336,28))). Og til *En Cyclus ethisk-religieuse Afhandlinger*, der blev tilrettelagt i sommeren 1848, men skrevet i 1846-47, og som bestod af fem afhandlinger fra *Bogen om Adler* og en nyere afhandling »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaae for Sandheden?« (se journaloptegnelsen NB10:3, fra feb. 1849, i SKS 21, 259, og kommentarerne dertil); heraf blev dog nr. 3 »Har et Menneske Lov til at lade sig ihjelslaae for Sandheden?« og nr. 6 »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel« udgivet i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* af pseudonymet H.H. (i SKS 11, 49-111) den 19. maj 1849 (se tekstredøgørelsen i SKS K11, 59 og 79-96). Samt til følgende skrifter om forfatterskabet: »Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed« (336,7), skrevet i løbet af sommeren og efteråret 1848; »Tre 'Noter' betræffende [angående] min Forfatter-Virksomhed« (bestående af: nr. 1 »Til Dedicationen: 'hiin Enkelte'«, opr. skrevet i 1846, nr. 2 »Et Ord om min Forfatter-Virksomheds Forhold til 'hiin Enkelte'«, opr. skrevet i 1847, og nr. 3 »Forord til 'Fredags-Talerne'«, opr. skrevet i 1847), men i 1848 føjet som bilag til »Synspunktet«; »Een Note betræffende min Forfatter-Virksomhed« (350,33), skrevet i 1848, med tilhørende følgeblad »Den bevæbnede Neutralitet eller Min Position som christelig Forfatter i Christenheden« (360,37); og »Det Hele med eet Ord«, formentlig skrevet i 1848 (jf. *Pap. X 5 B 144*). Og endelig også til »Hr. Phister som Captain Scipio (i Syngestykket 'Ludovic') . En Erindring og for Erindringen« (jf. *Pap. IX B 67-73*, s. 383-407), fra slutningen af 1848 (se journaloptegnelsen NB12:133, fra o. 1. sept. 1849, i SKS 22, 223,6, og kommentaren dertil). – *Sygdommen til Døden* (i SKS 11, 113-242), som også hidrører fra 1848, blev udgivet den 30. juli 1849 (se tekstredøgørelsen i SKS K11, 121 og 156-167).

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 8

◀ **Prof. Nielsen, som jeg imidlertid havde trukket til mig** : SK indledte sit venskab med Rasmus Nielsen i 1848 (se fx journaloptegnelserne NB7:6, fra aug. 1848, og NB10:32, fra feb. 1849, i SKS 21, 78f. og 273). På det tidspunkt troede SK, at han snart skulle dø, hvorfor han dels ønskede en person til at udgive sine litterære efterladenskaber (se fx journaloptegnelserne NB6:74, fra aug. 1848, i SKS 21, 56f., og NB14:90, fra dec. 1849, i SKS 22, 397-399, samt udkast til en aldrig udgivet artikel fra o. 1849-50 »Noget angaaende mit Forhold til Prof. Nielsen« (*Pap. X 6 B 99*, s. 110-112)), dels overvejede at gøre Rasmus Nielsen fortrolig med sine tanker om forfatterskabet, se et udkast til en aldrig udgivet artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50: »I Midten af Aaret 1848 blev det mig ved forskellige Overveielser, alle førende til det samme Punkt, tydeligt, at jeg burde[,] at det var min Pligt, idetmindste at gjøre et Forsøg paa ved personligt Forhold at sætte en Anden ind i mine Anskuelser, saa meget mere som jeg meente at skulle høre op at være Forfatter. / Jeg valgte Prof. Nielsen, der iforveien allerede havde søgt en Tilnærmelse. / Siden den Tid har jeg i Regelen talt med ham een Gang hver Uge« (*Pap. X 6 B 124*, s. 164). Sml. også et udkast til en aldrig udgivet artikel fra sommeren 1850 »Angaaende Hr. Prof. Niensens Forhold til min Forfatter-Virksomhed« (*Pap. X 6 B 93*, s. 102-104). – **Prof. Nielsen:** Rasmus Nielsen (1809-84), da. teolog og filosof; cand.theol. 1837, lic.theol. 1840; i vintersemesteret 1840-41 privatdocent, fra 1841 ekstraordinær og fra 1. sept. 1850 ordinær prof. i moralfilosofi ved Københavns Universitet. Han docerede især den spekulative, hegelianske filosofi, men kom i midten af 1840'erne under indflydelse af SK.

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 9

◀ **Hiin første Misforstaaelse med Nielsen** : sigter formentlig til SKs overvejelse over dels at overdrage udgivelsen af sine litterære efterladenskaber til Rasmus Nielsen, dels at gøre ham fortrolig med sine tanker

om forfatterskabet, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 19

◀ **negte mig Ansættelse** : som præst på landet (342,4) el. evt. ved Det kgl. Pastoralseminarium i København, se fx journaloptegnelsen NB10:89, fra o. marts 1849, i SKS 21, 302,33f.

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 27

◀ **tænke paa Udkommet** : Skønt SK siden 1847 havde modtaget honorarer for sine skrifter, med undtagelse af *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger*, som han selv finansierede (se tekstredigeringen i SKS K11, 96f.), kunne han ikke længere tære på en solid formue (341,8). Da SKs far, Michael Pedersen Kierkegaard (352,32), døde i 1838, efterlod han sig en formue, der i marts 1839 blev opgjort til o. 125.000 rigsdaler (365,32), som SK og hans ældre bror Peter Christian (346,15) arvede; SKs andel udgjorde da 31.335 rigsdaler, til dels i fast ejendom, aktier og obligationer (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 67-69). SKs formueforhold i 1846-50 lader sig kun fastlægge omtrentligt; men af sine arvede aktier solgte han den sidste i marts 1847, mens den sidste kgl. obligation blev afhændet i dec. 1847 (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 69-71). Ved juletid samme år solgte SK sit barndomshjem på Nytorv 2. Salgsprisen var 22.000 rigsdaler, hvoraf Peter Christian lod sin første prioritet på 7.000 rigsdaler blive stående i ejendommen, hvorimod SK fik en anden prioritet på 5.000 rigsdaler med 4% rente, en bankhæftelse på 753 rigsdaler (solgt i dec. 1849 for 757 rigsdaler) og i jan. 1848 en kontant udbetaling på 10.000 rigsdaler. Udbetalingen blev delvis investeret i aktier og kgl. obligationer; på obligationerne mente han at have tabt 700 rigsdaler, se journaloptegnelsen NB7:114, fra nov. 1848, i SKS 21, 138,30 (jf. *Søren Kierkegaard og pengene*, s. 83-90).

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 29

◀ **34 Aar ... ventet skulde blive mit Døds-Aar** : 342,3.

I trykt udgave: Bind 23 side 342 linje 31

◀ **slog sig (...) til** : indfandt sig; føjede sig til.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 1

◀ **Hypochondrie** : dels melankoli, tungsindighed, men også 'grillefængeri', dvs. det at være opfyldt af brydsomme (unyttige) spekulationer og bekymringer; dels det at være sygeligt optaget af sit helbred og konstant ængstelig for at lide af den ene og anden sygdom.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 2

◀ **havde jeg Nielsen ude ... hvad der kunde regnes paa af ham** : hentyder formentlig til, at SK ville vente med at afgøre, hvorvidt Rasmus Nielsen var brugbar, indtil Nielsen havde udgivet sit næste skrift. Den 19. maj 1849 (357,31) udkom så Niensens store værk *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed. Forelæsninger over Jesu Liv*, første del, Kbh. 1849, ktl. 700 (forkortet *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed*), der skuffede SK dybt. Bogen, der knap nok nævner SK (357,30), var dog så tydeligt påvirket af hans pseudonyme skrifter, at anmelderne erklærede Nielsen for en discipel af SK, mens SK selv var fuld af bekymret ærgrelse (se fx journaloptegnelsen NB11:46, fra maj 1849, i SKS 22, 32, og kommentarerne dertil). Rasmus Nielsen forærede SK et gaveeksemplar i et helbind af sort safian med gulddekorationer på ryg og permer og tresidet guldsnit samt følgende dedikation: »S T [Salvo Titolo, lat. med udeladelse el. forbehold for mulig fejlagtig anvendelse af titel] / Hr Magister S. Kierkegaard / fra / Deres / R. Nielsen«, dateret »Søndagen d 13 Mai 1849« (eksemplaret er i privat eje). – **havde (...) ude**: havde i arbejde, virksomhed. – **udgive Mit**: sigter måske til *Sygdommen til Døden*, der udkom den 30. juli 1849. – **regnes paa**: regnes med, påregnes, forventes.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 3

◀ **Strube** : Frederik Christian Strube (1811-67), isl. snedkersvend, som med hustru og to døtre logerede hos SK 1848-52. Strube var indlagt på Frederiks Hospital i København fra den 1. til den 9. dec. 1848, medicinsk afdeling A, fællesstue MM (RA. 257, Frederiks Hospital. 1757-1850 Sygejournaler, 1848 mm., 683, blad 356). If. journalen led han af »Monomania«, dvs. partiel sindssyge, se journaloptegnelserne NB11:194.a, i SKS 22, 119,1-3, og NB18:92, i SKS 23, 318,22-35, og kommentarerne dertil. Se også SKs udaterede brev til prof. S.M. Trier, overmedicus (medicinsk overlæge) ved Frederiks Hospital, hvori han takker Trier, fordi »min Snedkersvend (...) nu væsentligen er helbredet«, nr. 192 i B&A bd. 1, s. 217.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 12

◀ **Garverens Stank i den varme Tid** : Garvermester Johan Julius Gram synes at have garvet skind både i gården og på gaden med deraf følgende stank, mens SK boede i hans ejendom, i lejligheden på 1. sal, i

Rosenborggade, Klædebo kvarter, matrikelnr. 156 B. gadenr. 9, fra april til okt. 1848; fra okt. 1848 til april 1850 boede SK i garver Grams anden ejendom, i lejligheden på 1. sal, i Rosenborggade, matrikelnr. 156 A, gadenr. 7 (se kort 2, C1); jf. Peter Tudvad *Kierkegaards København*, Kbh. 2004, s. 44-50.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 13

◀ **holde mig hen** : dels holde mig fra at gøre noget, holde mig i ro, dels hjælpe mig selv, lindre det for mig.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 13

◀ **bruge mange Penge til Kjørsler** : hentyder til, at SK i årenes løb mange gange havde foretaget ture med hestevogn (winervogn el. jagtvogn), fx til Dyrehaven, Bellevue og Røjels Kro i Nyholte, til Lyngby, Hørsholm, Fredensborg, Grib Skov og til Frederiksborg. Det fremgår af regninger fra hyrekusk Lassen i Lille Helligøjststræde, jf. *EP* III, s. 872f.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 14

◀ **gav (...) ud** : udgav.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 19

◀ **afldø fra Verden** : 335,1.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 23

◀ **Journalerne fra den Tid** : se især journalerne NB., påbegyndt den 16. juli 1848, i SKS 21, 5-69, NB7, påbegyndt den 21. aug. 1848, i SKS 21, 71-139, NB8, påbegyndt den 26. nov. 1848, i SKS 21, 141-195, NB9, påbegyndt den 2. jan. 1849, i SKS 21, 197-251, NB10, påbegyndt den 9. feb. 1849, i SKS 21, 253-375, NB11, påbegyndt den 2. maj 1849, i SKS 22, 5-142, og NB12, påbegyndt den 19. juli 1849, i SKS 22, 143-268. Her tænkes formentlig især på journaloptegnelser som: NB6:61, NB6:64, NB6:66-71, NB6:81, NB6:93, i SKS 21, 44f., 47f., 49-53, 61f., 68f.; NB7:8, NB7:53, NB7:68, i SKS 21, 79, 101, 109f.; og NB8:38-39, i SKS 21, 161-163.

I trykt udgave: Bind 23 side 342m linje 2

◀ **betræffende** : hvad angår.

I trykt udgave: Bind 23 side 343m linje 3

◀ **Udgivelsen ... af Skrifterne angaaende mig selv** : se især journaloptegnelserne NB9:56 og NB9:78-79, i SKS 21, 232f. og 248-251; NB10:4, NB10:6, NB10:19, NB10:39, NB10:48, NB10:69, NB10:169, NB10:185, NB10:192, NB10:200 og NB10:202, i SKS 21, 260, 260, 265, 277f., 282, 293f., 340f., 351-354, 359, 367f. og 368; NB11:6, NB11:8, NB11:105, NB11:122-123, NB11:132, NB11:192-195, NB11:202-204 og NB11:211, i SKS 22, 10, 12, 59, 68-71, 79, 115-121, 125-128 og 131; og NB12:27 og NB12:72, i SKS 22, 159 og 183.

I trykt udgave: Bind 23 side 343m linje 3

◀ **Medlevende** : samtidige.

I trykt udgave: Bind 23 side 343m linje 12

◀ **der var En** : sigter til Kristus.

I trykt udgave: Bind 23 side 343 linje 35

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 4

◀ **De forlode Alle Xstum** : hentyder til, at Judas forrødte Jesus (se Matt 26,14-16.48), at alle de andre disciple lod ham i stikken og flygtede, da han blev taget til fange (se Matt 26,56), og at Peter fornægtede ham, mens han blev forhørt af ypperstepræsten i Rådet (se Matt 26,69-75).

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 9

◀ **selv Apostelen fornægtede ham** : sigter til apostlen Peters (338,12) fornægtelse af Jesus, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 9

◀ **Røveren paa Korset blev ham tro ... i det sidste Øieblik** : hentyder til beretningen i Luk 23,39-43 om Jesus og de to røvere på korset. Her fortælles det, at den ene af røverne spottede Jesus, og at den anden irettesatte den spottende og sagde til ham: »frygter ei heller du for Gud, da du er under samme Dom. Og vi vel med Rette; thi vi faae det, vore Gierninger have forskyldt; men denne handlede intet uskikkeligt«, v. 40-41 (NT-1819). Herefter sagde han henvendt til Jesus: »Herre, kom mig ihu, naar du kommer i dit Rige.« Og Jesus sagde til ham: »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis«, v. 42-43 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 10

◀ **lige Dom underlagt** : hentyder til røverens ord i Luk 23,40, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 344m linje 2

◀ **forhaanet, bespottet, bespyttet, forbandet** : se Luk 18,32, hvor Jesus forudsiger sin lidelse og død med ordene: »Thi han skal overantvordes [overgives til] Hedningerne, og bespottes, forhaanes, og bespyttes« (NT-1819). If. Mark 14,65 (NT-1819) begyndte nogle at »bespytte« Jesus under forhøret af ypperstepræsterne i Rådet. Og i beretningen om forhøret for Pilatus fortælles det, at de rom. soldater klædte Jesus af, iførte ham en purpurkappe, satte en tornekrone på hans hoved, gav ham en kæp i højre hånd, faldt på knæ for ham, »bespottede ham, og sagde: hil være dig, du Jødernes Konge!« hvorefter »de spyttede paa ham« og slog ham i hovedet med kæppen, se Matt 27,27-31 (NT-1819). Med 'forbandet' kan der være tænkt på Gal 3,13, hvor Paulus skriver: »Christus haver frikiøbt os fra Lovens Forbandelse, der [derved at] han blev en Forbandelse for os; (thi der er skrevet: forbandet er hver den, som hænger paa et Træ;)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 344m linje 2

◀ **giver En Plads i Paradiis** : hentyder til Jesu ord til røveren, Luk 23,43 (344,10).

I trykt udgave: Bind 23 side 344m linje 6

◀ **denne Korsfæstede ... hvi haver Du forladt mig** : frit citat fra Matt 27,46, hvor det fortælles, at den korsfæstede Jesus ved den niende time råbte med høj røst: »min Gud! min Gud! hvorfor haver du forladt mig?« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 344m linje 8

◀ **Dette har Tersteegen gjort opmærksom paa** : sigter til en passage i anden del af tale nr. 3 »Am Charfreitage« (over Luk 23,43, Jesu ord til røveren på korset: »sandelig siger jeg dig, i Dag skal du være med mig i Paradiis« (NT-1819)) i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* (346,4), s. 169, hvor Gerhard Tersteegen siger: »Der Schächer hätte mit seiner Vernunft können denken: Ja, derjenige, der zu mir gesagt hat, heute wirst du mit mir im Paradiese sein, der klaget nun selber, daß ihn Gott verlassen habe; der mir die Erquickungen des Paradieses versprochen, der sagt: mich dürstet, der leidet noch Durst; der mir gesagt hat, ich sollte es so gut haben, der ist nun verschieden; wo soll ich nun hin? was wird nun draus werden? / Siehe, so geht es auch manchmal bei den Gläubigen, bei wahrlich bekehrten Seelen.« - **Tersteegen**: Gerhard Tersteegen (1697-1769), ty. reformert lægprædikant (opvækkelsesprædikant i gudelige forsamlinger, især 1750-60), sjælesøger, forfatter, (salme)digter og mystiker; tog handelsuddannelse, erhvervede en købmandshandel, men opgav den i 1719 og ernærede sig derefter som silkebåndsvæver, idet han opfattede det som sit kald at virke for vækkelse og opbyggelse. Han var stærkt påvirket af ty., span. og fr. såvel katolske som reformerte mystikere og asketer og oversatte flere af deres skrifter; hans fromhedsideal var inderliggørelse, tilbedelse og helliggørelse i et asketisk, kvietistisk liv i Kristi efterfølgelse. Foruden *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* havde SK *Des gottseligen Arbeiters im Weinberge des Herrn: Gerhard Tersteegens' gesammelte Schriften* bd. 1-8 (i 4 bd.), Stuttgart 1844-45, ktl. 827-830, som bl.a. indeholder Tersteegens betragtninger, salmer og åndelig sange *Geistliches Blumengärtlein* (1729) og hans opvækkelsesprædikener *Geistliche Brosamen* (1769-73).

I trykt udgave: Bind 23 side 344m linje 11

◀ **Pælen i Kjødet** : allusion til 2 Kor 12,7-9, hvor Paulus skriver: »Og for at jeg ikke skulle blive hovmodig af de overmåde store åbenbaringer, blev der givet mig en torn i kødet, en engel fra Satan, som skulle slå mig, for at jeg ikke skulle blive hovmodig. Tre gange bad jeg Herren om, at den måtte blive taget fra mig, men han svarede: 'Min nåde er dig nok, for min magt udøves i magtesløshed.'« NT-1819 har ligeledes »en Torn i Kiødet«, hvorimod den foregående Chr. VI's bibel fra 1740 har »en Pæl i Kiødet«, og sådan havde det heddet siden Chr. III's reformationsbibel fra 1550, også i den hus- og rejsebibel, der greb tilbage til Chr. IV's bibel fra 1633, og som udkom første gang i 1699, sidste gang i 1802 og fik en meget stor udbredelse i hjemmene.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 17

◀ **bede ... Gud, at denne Pæl maa tages fra ham** : allusion til Paulus, der tre gange bad Gud om, at pælen i kødet måtte tages fra ham, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 21

◀ **afdød fra Verden** : 335,1.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 23

◀ **gudeligt** : hvad forholdet til Gud angår.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 24

◀ **underfundige** : listige, snedige.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 26

◀ **integrum ... restitutio** : spiller på 'restitutio in integrum', lat. 'genindsættelse i den oprindelige (rets-)tilstand', i romerretten et retsmiddel, hvorefter en person, der havde lidt et tab, kunne stilles retligt, som om den retshandel, der havde ført til tabet, ikke var indgået. Dette retsmiddel omtales første gang i juraen af den rom. jurist lavolenus Priscus (60-120 e.Kr.) i *Digesterne*, 38, 2,35, men der hentydes allerede til det af den rom. digter Terents (egl. Publius Terentius Afer, o. 185-159 f.Kr.) i komedien *Phormio*, v. 451 (3. akt, 3. scene, v. 11), jf. *P. Terentii Afri comoediae sex*, udg. af B.F. Schmieder og F. Schmieder, 2. udg., Halle 1819 [1794], ktl. 1291, s. 449. I den kristne dogmatik benyttes ordet 'restitutio' undertiden i betydningen: genoprettelse, genfødsel.

I trykt udgave: Bind 23 side 344 linje 32

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 23 side 345 linje 5

◀ **Hos en opbyggelig Forfatter (Scriver) ... efter som han voxede** : fri gengivelse af en passage i § 82 i »Vom Creutz der gläubigen Seelen, / Die VII. Predigt, / Darinnen einige der schwersten und fürnehmsten [viktigste] Sorgen betrachtet / und mit Trost gelindert werden« over Sl 94,19 i *M. Christian Scriver's, Fürstl. Sächs. Ober-Hof-Predigers und Consistorial-Raths zu Quedlinburg, / Seelen-Schatz, / Darinnen / Von der menschlichen Seelen hohen Würde, tieffen und kläglichen Sünden-Fall, Busse und Erneuerung durch Christum, göttlichen heiligen Leben, vielfältigen Creutz und Trost im Creutz, seligen Abschied aus dem Leibe, triumphirlichen und frölichen Einzug in den Himmel, und ewiger Freude und Seligkeit, erbaulich und tröstlich gehandelt wird; / Vormahls / In denen ordentlichen Wochen-Predigten seiner anvertrauten Christlichen Gemeinde fürgezeiget, und auf Anhalten vieler gottseligen Seelen weiter ausgeführt* bd. 1-5, 8. opl., med en ny fortale af Johann Georg Pritius, Magdeburg og Leipzig 1723 [1675-92], ktl. 261-263; bd. 4, s. 213, med klummetitlen »von der Armuth der gläubigen Seelen«, sp. 1: »Du hast nur ein Kleid, welches schlecht und recht ist? Wohl, du hast die Mode deines HErn JEsu, der hat auch nur eines, welches, als man davor halten will, er Lebenslang getragen, massen man meynet, seine Jungfrau Mutter habe es ihm in der Kindheit mit ihren Händen gestricket und gemacht, welches nach und nach mit ihm gewachsen, und wie die Kleider der Israeliten in der Wüsten, nicht veraltet und zerrissen, (welches wir doch an seinem Ort lassen gestellet seyn;)«. – **Scriver**: Christian Scriver (1629-93), ty. luthersk teolog, præst, opbyggelsesforfatter og salmedigter; fra 1653 præst i Stendal, fra 1667 præst i Magdeburg og fra 1690 konsistorialråd og overhofprædikant i Quedlinburg stift. Scriver lagde på én gang stor vægt på den lutherske retfærdiggørelseslære og på troens inderliggørelse; han var en af de væsentligste banebrydere for pietismen. *Seelen-Schatz* er hans mest kendte opbyggelsesværk, der foruden i Tyskland fik stor udbredelse i Skandinavien. – **strukket**: gl. participiumsform for: strikkes.

I trykt udgave: Bind 23 side 345 linje 12

◀ **tilgavns** : fuldt ud, grundigt; på en sådan måde, at det svarer til hensigten.

I trykt udgave: Bind 23 side 345 linje 26

◀ **det var saa** : det forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 23 side 345 linje 33

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 2

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 23 side 345m linje 3

◀ **Tersteegen ... Davids Psalme 77, 3 ... i Modsætning til ene at trøstes af Gud** : refererer til en passage i første del af tale nr. 10 »Nach der Beerdigung einer Freundin. Am 21. Juni 1755« (over Luk 10,42, Jesu ord til Martha: »Eet er fornødent. Maria haver udvalgt den gode Deel, som ikke skal borttages fra hende« (NT-1819)) i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften, nebst dem Leben desselben*, udg. af Georg Rapp, Essen 1841, ktl. 729 (forkortet *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften*), s. 369f., hvor Gerhard Tersteegen (344m,11) siger: »Lasset uns (...) klüger zu Werk gehen, und uns mit Gott allein begnügen in Zeit und Ewigkeit. Eines war der Maria nur noth, und in dem Einen fand sie Alles. Deshalb lasset uns von allem Geschaffenen, und von allem Trost im Geschaffenen, uns abziehen, in der Bekenntniß, daß Gott allein unser Gott sei und keiner mehr, und daß er allein uns vergnügen könne und vergnügen wolle in Zeit und Ewigkeit. Lasset uns mit Gott allein aushalten, und mit David sagen: Meine Seele soll sich weigern sich trösten zu lassen. Psalm 77, 3.«

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 4

◀ **friste** : udæske.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 8

◀ **hiint Ord i Hebræer-Brevet ... »ikke vilde tage mod Trøst«** : henviser formentlig til Hebr 12,5, der i Luthers oversættelse lyder således: »Und habt bereits vergessen des Trostes, der zu euch redet, als zu den Kindern: Mein Sohn, achte nicht gering die Züchtigung des Herrn, und verzage nicht, wenn du von ihm gestraft wirst«, jf. *Die Bibel, oder die ganze Heilige Schrift des alten und neuen Testaments, nach der deutschen Uebersetzung D. Martin Luthers. Mit einer Vorrede vom Prälaten Dr. Hüffell*, Karlsruhe og Leipzig 1836, ktl. 3. I den udbredte hus- og rejsebibel fra 1699 (344,17) gengives verset således: »Og I have allerede forglemt den Trøst, der taler til eder, som til Børn: min Søn, foragt ikke HERrens Straf, og mistrøste ikke, naar du straffes af ham«, jf. *Biblia, det er: den gandske Hellige Skriftes Bøger, efter den Aaret 1699 udgangne Huus- og Reyse-Bibel*, Kbh. 1802.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 8

◀ **min Broder Peter foredrog det ogsaa ... paa Conventet** : sigter til det foredrag, som SKs ældre bror P.C. Kierkegaard holdt på Roskilde præstekonvent i Ringsted den 30. okt. 1849. Foredraget blev trykt i *Dansk Kirketidende*, udg. af R.Th. Fenger og C.J. Brandt (bd. 1-8, 1845-53, ktl. 321-325), nr. 219, den 16. dec. 1849, bd. 5, 1850, sp. 171-193, og af en indledende note fremgår det, at det er en rekonstruktion. Efter at P.C. Kierkegaard har udviklet begreberne ekstase og besindighed hos Paulus ud fra 2 Kor 5,13, foretager han en længere, delvis kritisk gennemgang af »Magister S. Kierkegaards bekjendte Arbejder« som repræsentant for 'ekstasen' og af »Professor Martensens Dogmatik og dogmatiske Bestræbelser i det Hele« som repræsentant for 'besindigheden'. Her i optegnelsen sigter SK formentlig til en note, knyttet til P.C. Kierkegaards omtale af »det afgjørende Valg imellem det gode og det onde Princip«, udtrykt af Paulus i 2 Kor 6,14-7,1; noten lyder: »Jeg lader Udtrykket 'det onde Princip' staae, ikke i nogensomhelst manichæisk Mening eller Umening; men fordi det kan bidrage til at bemærke Skarpheden i Apostelens Argumentation, naar vi ret bestemt mindes, at selv den sidste Skygge af noget Forkert hos den Christne endnu bestandigen er en Yttring af *hans* [dvs. Djævelens] Væsen og Gjerninger, vi i Daaben forsage, og altsaa er principielt og radikalt forskjellig fra vort ægte Væsen i Kraft af Skabelsen og Forløsningen«, sp. 177f. – **min Broder Peter**: Peter Christian Kierkegaard (1805-88), da. teolog og præst; cand.theol. i 1826, dr.phil. i Göttingen i dec. 1829 og lic.theol. ved Københavns Universitet i jan. 1836; manuducerede til teologisk embedseksamen frem til 1842, da han blev kaldet til sognepræst for Pedersborg og Kindertofte ved Sorø. Han var nært knyttet til N.F.S. Grundtvig og et respekteret medlem af kredsen omkring ham, herunder som medlem af Roskilde præstekonvent. Den 29. dec. 1849 opnåede han valg til Landstinget som repræsentant for Bondevennerne (el. Venstre), men indmeldte sig i feb. 1850 i Centrums landstingsafdeling, jf. hans Dagbog for 1828-50 (NKS 2656, 4°, I), s. 158.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 15

◀ **Sidst da jeg talte med Biskop Mynster** : Hvornår SK senest har talt med biskop J.P. Mynster, vides ikke. Hvis Mynsters omtale af Stillings tone er en henvisning til Stillings stridsskrift *Om den indbildte Forsoning af Tro og – Viden*, må det være sket efter dets udgivelse den 22. dec. 1849 (333,31); men hvis Mynster, hvad Rasmus Nielsen angår, ikke alene henviser til *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (343,3), men også til *Evangelietroen og Theologien*, må samtalen have fundet sted efter dens udgivelse den 6. april 1850 (se følgende kommentar). – **Biskop Mynster**: Jakob Peter Mynster (1775-1854), da. teolog, præst, forfatter og politiker; fra 1802 sognepræst i Spjellerup, fra 1811 residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København, fra 1826 hofprædikant, fra 1828 kgl. konfessionarius samt hof- og slotspræst ved Christiansborg Slotskirke, fra 1834 biskop over Sjællands stift. Som Sjællands biskop var Mynster den da. kirkes primas og kongens personlige rådgiver; i årene 1835-46 var han medlem af stænderforsamlingen i Roskilde og i 1848-49 medlem af Den grundlovgivende Rigsforsamling; han havde sæde i en lang række styrende organer og var primus motor i udarbejdelsen af den autoriserede oversættelse af Det Nye Testamente af 1819, af *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark*, Kbh. 1839, og af et autoriseret

Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog, Kbh. 1845.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 19

◀ **i Anledning af R Nielsen** : formentlig i anledning af Rasmus Niensens (342,9) *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik.« En undersøgende Anmeldelse*, Kbh. 1849, ktl. 701; der kan også være tænkt på *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed el. Evangelietroen og Theologien. Tolv Forelæsninger holdte ved Universitetet i Kjøbenhavn i Vinteren 1849-50*, Kbh. 1850, ktl. 702 (forkortet *Evangelietroen og Theologien*), der blev averteret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 80, den 6. april 1850.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 20

◀ **Stilling** : hentyder formentlig til Peter Michael Stillings stridsskrift, *Om den indbildte Forsoning af Tro og – Viden*, vendt mod H.L. Martensen (332,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 21

◀ **Deres Højærværdighed** : If. rangforordningen af 14. okt. 1746 (med ændringer ved bekendtgørelse af 12. aug. 1808) indgik 'højærværdig' i titulaturen for den højere og højeste gejstlighed, placeret i 1. til 6. klasse, således både Sjællands biskop og Københavns sognepræster, hofprædikanter og teologiske doktorer m.fl.

I trykt udgave: Bind 23 side 346 linje 23

◀ **in casu** : lat. i påkommende tilfælde.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 1

◀ **Potensation** : forøgelse, intensivering.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 9

◀ **Xstheden** : sml. forklaringen i C. Molbech *Dansk Ordbog* bd. 1-2, Kbh. 1833, ktl. 1032; bd. 1, s. 149, sp. 1: »det hele Samfund af Christne, alle af Christne beboede Lande«. Om den da. kristenhed, 349,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 11

◀ **vor speculative Tid** : dvs. præget af den (hegelianske) spekulative filosofi og teologi.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 14

◀ **substituerer** : sætter i stedet (for noget andet).

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 15

◀ **et Transitorisk** : noget forbigående, noget midlertidigt, noget, man skal igennem.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 19

◀ **Frygt og Bæven** : allusion til Fil 2,12, hvor Paulus skriver til filipperne: »Derfor, mine kære, I, som altid har været lydige: Arbejd med frygt og bæven på jeres frelse, ikke blot som da jeg var til stede, men endnu mere nu i mit fravær.«

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 23

◀ **i Første** : dvs. i det første, i begyndelsen.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 33

◀ **Overskuelsens**: det at kunne overskue, skaffe sig overblik.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 37

◀ være **saa**: således.

I trykt udgave: Bind 23 side 347 linje 37

◀ **fripostige** : frimodige; frække, næsvise.

I trykt udgave: Bind 23 side 348 linje 2

◀ **Affald fra** : frafald fra, opgivelse af.

I trykt udgave: Bind 23 side 348 linje 19

◀ **hans Første** : det, han først gør, begynder med, dvs. lever som asket.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 4

◀ **Landets 1000 Geistlige** : If. registrene i *Geistlig Calendar for Aaret 1848*, Kbh. [1848, afsluttet den 18. jan. 1848], ktl. 378, var der o. 890 hovedsogne i kongeriget Danmark (dvs. uden hertugdømmerne Slesvig, Holsten og Lauenborg) og o. 1.050 ansatte præster, herunder biskopper og provster; hertil kommer o. 120 personlige kapellaner.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 9

◀ saa uafhængig af **Kjød og Blod**: 337,29, her dog formentlig i betydningen: menneskelige, fysiske behov.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 18

◀ **Løgn i min Hals** : spiller på talemåden: 'Det er Løgn i Jer Hals' (dvs. I lyver), som bl.a. bruges i Ludvig Holbergs komedie *Henrich og Pernille* (1731), 3. akt, 7. scene, jf. *Den Danske Skue-Plads* (341,3) bd. 4; bindene er uden sidetal.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 21

◀ **fra Første af erindret om ... uden Myndighed** : sigter til forordet til første samling af opbyggelige taler, *To opbyggelige Taler* (1843), hvor SK skriver, at han »ikke har Myndighed til at **prædike**«, SKS 5, 13,3. Dette gentages uforandret i forordene til de følgende samlinger af opbyggelige taler (1843-44, se SKS 5, 63, 113, 183, 231 og 289) og i varieret form i forordene til *Tre Taler ved tænkte Leiligheder* (1845, se SKS 5, 389) og til de to første afdelinger af *Opbyggelige Taler i forskjellig Aand* (1847, se SKS 8, 121 og 257); i forordet til *Kjerlighedens Gjerninger* (1847) skriver SK, at »vi [dvs. SK] ere vel underviste og oplærte i Christendom fra Barn af, og ogsaa i den modnere Alder have indviet vore Dages Tid og vore bedste Kræfter til denne Tjeneste, om vi end altid gjentage, at vor Tale er 'uden Myndighed'«, SKS 9, 54,31-35.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 26

◀ **det Bestaaende** : det bestående, etablerede samfund af kristne, den danske kirke og dens ledende gejstlighed, den da. kristenhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 28

◀ **Xstheden** : 347,11.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 31

◀ **med (...) conform** : ligedannet, ensartet, overensstemmende med.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 32

◀ **Indulgents** : skånsomhed, begunstigelse, overbærenhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 349 linje 33

◀ **Høimod** : ædelmod, storsindethed, det at være tapper, opofrende.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 1

◀ **anpriser** : lovpriser, anbefaler.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 2

◀ **for egen Regning** : hentyder til, at SK ikke har haft ansættelse (som præst i kirken). Som forfatter har han dog modtaget honorarer for alle sine bøger siden 1847, undtagen for *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandling* (342,29).

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 5

◀ **jeg har haft Formue** : 342,29.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 5

◀ **Blandt Geistlige ... ikke Skik at gjøre Noget gratis** : I købstæderne havde borgerne pligt til at yde præsten et pålignet beløb, 'præstepenge', mens bønderne i landsognene tilsvarende skulle betale præsten en vis procentdel af deres animalske produkter og især korn, 'tiende'. Størrelsen af denne betaling blev fastsat af Kirke- og Undervisningsministeriet. På kirkens højtidsdage kunne menighedens medlemmer (ofte ved indsamling i kirken) betale deres præst en frivillig pengegave, et 'offer'. I en vis udstrækning modtog præsten endvidere 'accidenser', dvs. vederlag for at forrette kirkelige handlinger som brudevielse, barnedåb og begravelse. Dertil kom i købstæderne en huslejegyldtgørelse, mens præsterne på landet havde indtægter fra de jorde og gårde, der var tillagt dem.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 6

◀ **først at søge Guds-Rige** : hentyder til Matt 6,33, hvor Jesus siger: »Men søg først Guds rige og hans retfærdighed, så skal alt det andet gives jer i tilgift.«

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 8

◀ **Blærierie** : det at gøre sig vigtig, være opblæst.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 15

◀ **i virkelig Nummer** : i virkeligt embede, jf. udtrykket (især militært): at komme i nummer, dvs. få tildelt reglementeret stilling el. embede; 'virkeligt' hentyder formentlig til forskellen mellem virkelige og titulære embeder, idet fx kun den 'virkelige' etatsråd var i aktiv tjeneste, mens den 'titulære' blot nød navn af etatsråd; når 'virkelig' blev sat foran en titel, løftede det vedkommende én rangklasse op if. rangforordningen (346,23), der bestod af ni rangklasser, som igen var opdelt i rangnumre.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 19

◀ **a la suite** : fr. (militært udtryk) hørende til hæren, men uden at være tjenstgørende for tiden, dog med krav på atter at komme i tjeneste og med løn i ventetiden.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 19

◀ **Lieutenant i Krigs-Reserven - dersom ... Krig** : en befalingsmand med rang af løjtnant, der er trådt ud af tjeneste og nu har andet erhverv, men som står til rådighed ved hærens mobilisering i tilfælde af krig.

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 21

◀ **quod erat demonstrandum** : lat. 'hvilket var det, der skulle bevises'. Slutningsformlen i et matematisk bevis.

I trykt udgave: Bind 23 side 350m linje 13

◀ **Jeg har aldrig tilladt mig at bruge Myndighed** : 349,26. Sml. også det opr. manuskript til de to særskilte sider, formentlig skrevet i 1849, i slutningen af »Regnskabet« (svarende til »Een Note betræffende min Forfatter-Virksomhed« (342,8)), hvor SK skriver: »'Myndighed' har jeg aldrig brugt; jeg har tværtimod fra første Øieblik (Forordet til to opbl. Taler 1843), og stereotypet gjentaget, indskærpet, at 'jeg er uden Myndighed'« (Pap. X 5 B 148, s. 350, jf. »Regnskabet«, der udgør hoveddelen af *Om min Forfatter-Virksomhed*, Kbh. 1851, s. 13-14; s. 14 (SV2 13, 535)).

I trykt udgave: Bind 23 side 350 linje 33

◀ **Asaph ... Gud hverken vil give ham Rigdom ... men til Maade** : hentyder til Ordsp 30,8, hvor ikke Asaph, men Agur, Jakes søn, fra Massa siger: »Lad Falskhed og løgnagtig Tale være langt fra mig; giv mig hverken Armod eller Riigdom; men tildeel til mig mit nødtørftige Brød«, i Jens Møllers oversættelse af »Salomos Ordsprog« i *Det Gamle Testaments poetiske og profetiske Skrifter, efter Grundtexten paa ny oversatte* af J. Møller og R. Møller, bd. 1-3, Kbh. 1828-30, ktl. 86-88 og ktl. 89-91; bd. 1, s. 410.

I trykt udgave: Bind 23 side 351 linje 7

◀ **jeg aldrig noksom kan takke Gud ... turde have ventet** : 336,7.

I trykt udgave: Bind 23 side 351 linje 14

◀ **den hele Nielsenske Diversion mod Martensen** : sigter til Rasmus Nielsens (342,9) anmeldelse af *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20). - **Diversion**: forandrede retning, vending; skinangreb (for at bortlede fjendens opmærksomhed). -

Martensen: 332,13.

I trykt udgave: Bind 23 side 351 linje 17

◀ **indulgerende:** tillade, give efter for, hengive mig til.

I trykt udgave: Bind 23 side 351 linje 27

◀ **Ædruhed** : Flere steder i NT opfordres brevmodtagerne til at være el. blive ædru, se fx 1 Thess 5,6,8; 1 Pet 1,13; 4,7; 5,8.

I trykt udgave: Bind 23 side 352 linje 1

◀ **overflødigt** : i overflod, overdådigt.

I trykt udgave: Bind 23 side 352 linje 11

◀ **min Fader** : Michael Pedersen Kierkegaard (1756-1838); løste i 1780 borgerskab som husekræmmer i København, opnåede otte år senere tilladelse til at importere kolonialvarer og videresælge dem en gros, trak sig i en alder af 40 år tilbage med en betragtelig formue, som han i tiden efter forøgede, formentlig som rentier og investor. Efter sin første kones død giftede han sig i 1797 med Ane Lund, med hvem han fik syv børn, hvoraf SK var den yngste. Købte i 1808 ejendommen på Nytorv, Vestre kvarter, matrikel nr. 2, i dag Frederiksberggade 1 (se kort 2, B1-2), hvor han boede til sin død.

I trykt udgave: Bind 23 side 352 linje 32

◀ **mig selv betræffende** : hvad mig selv angår.

I trykt udgave: Bind 23 side 352 linje 39

◀ **den Productivitet, som ligger færdig** : 342,8.

I trykt udgave: Bind 23 side 353 linje 1

◀ **det skal bruges ... Trangen til Naaden intensivere** : sml. forordet til »'Kommer hid alle I som arbeide og ere besværede, jeg vil give Eder Hvile.' Til Opvækkelse og Inderliggjørelse«, nr. I af *Indøvelse i Christendom* (336,28 og 342,8), hvor SK skriver: »Høres bør Fordringen; og jeg forstaaer det Sagte som sagt alene til mig – at jeg maatte lære ikke blot at henflye [tager min tilflugt] til 'Naaden', men at henflye til den [i] Forhold til Benyttelsen af 'Naaden'«, s. 5 (SV2 12, 17).

I trykt udgave: Bind 23 side 353 linje 9

◀ **først burde sikre mig en Embedsstilling** : 342,4 og 342,27.

I trykt udgave: Bind 23 side 353 linje 15

◀ **ret** : virkelig, for alvor.

I trykt udgave: Bind 23 side 353 linje 25

◀ **Memento** : lat. mindelse, advarsel; påmindelse.

I trykt udgave: Bind 23 side 353 linje 34

◀ **der er 1000 Præster** : 349,9.

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 12

◀ **Klokkere**: overordnet kirkebetjent (stort set svarende til vor tids kordegn), der hjalp præsten under gudstjenesten, varetog kontorarbejde, herunder udfærdigelse af dåbsattester.

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 13

◀ **Gravere**: underordnet kirkebetjent (klokkerens medhjælper), der stod for udførelsen af begravelser, men især bistod ved gudstjenesten, hvor han bl.a. sørgede for, at folk blev placeret i kirken efter rang og stand.

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 13

◀ **Undergravere**: el. anden graver, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 14

◀ **det af** : dvs. det bevis, der drages af.

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 18

◀ **Et Msk. kommer til Xstus ... kom Du og følg mig** : fri gengivelse af Matt 8,21-22, hvor det fortælles, at »en Anden af hans [Jesus] Disciple sagde til ham: Herre! tilsted mig, at jeg først maa gaae hen og begrave min Fader. Men Jesus sagde til ham: følg mig, og lad de Døde begrave deres Døde« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 19

◀ **Sandeligen saaledes har aldrig noget Msk. talt** : spiller på beretningen i Joh 7,11-53 om Jesu diskussion med jøderne under løvhyttefesten i Jerusalem, hvor det fortælles, at ypperstepræsterne og farisæerne sendte 'tjenere' fra templet ud for at pågribe Jesus, fordi mange talte om ham som den kommende Kristus og kom til tro på ham. Da tjenerne kom tilbage uden at have pågrebet Jesus, spurgte ypperstepræsterne og farisæerne, hvorfor de ikke havde ham med. »Tjenerne svarede: aldrig haver et Menneske talet saaledes, som dette Menneske«, v. 46 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 354 linje 24

◀ **slaget** ihjel: gl. participiumsform for: slået.

I trykt udgave: Bind 23 side 355 linje 10

◀ **underfundigt** : listigt, snedigt.

I trykt udgave: Bind 23 side 355 linje 22

◀ **Herre Jesus Xstus drag mig ganske til Dig** : Under overskriften »Fredags-Prædiken / Joh: 12, 32 / Og jeg, naar jeg bliver ophøiet fra Jorden vil jeg drage Alle til mig« nedfælder SK en idé og disposition til en tale ved altergang om fredagen i journaloptegnelsen NB2:247, fra okt. 1847, i SKS 20, 233f. Her anføres som et led i dispositionen: »Ja, drag Du os ganske til Dig«, og det oplyses, at »det er af en gl Psalme«, s. 234. Af journaloptegnelsen NB9:53, fra jan. 1849, i SKS 21, 230f., fremgår det, at den gamle salme er »Saa kom, o Jesu, stærke Helt« (1739), som er den da. biskop og salmedigter H.A. Brorsons gendigtning af »So komm, o Liebste«, og hvori slutningen af strofe 9 lyder: »Ja, naar al Verdens Trøst er død, / Saa vær mig desto mere sød, / O Jesu, arme Synd'res Ven, / O drag mig ganske til Dig hen«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, udg. af J.A.L. Holm, 2. opl., Kbh. 1838 [1830], ktl. 200, nr. 104, s. 319-323; s. 322. Udkastet til 'fredagsprædiken' blev senere udarbejdet og holdt af SK den 1. sept. 1848 ved fredagsaltergangen i Vor Frue Kirke i København; den blev derefter optaget som nr. I i »Fra Høiheden vil han drage Alle til sig. Christelige Udviklinger«, nr. III af *Indøvelse i Christendom* (336,28 og 342,8), s. 163-169 (SV2 12, 173-179). Heri hedder det hen mod slutningen: »Thi fordi Du føler Dig dragen til Ham, og derfor er kommet hid idag, deraf følger dog endnu ikke, at Du turde mene, at Han allerede ganske havde draget Dig til sig. Herre, forøg mig Troen [Luk 17,5]; Den, som bad denne Bøn, var ikke en Vantro men en Troende; saaledes ogsaa med denne Bøn 'Herre, drag mig ganske til Dig', Den, som retteligen skal bede denne Bøn, maa allerede føle sig dragen«, s. 168 (SV2 12, 178).

I trykt udgave: Bind 23 side 355 linje 25

◀ **det at afdøe fra Verden** : 335,1.

I trykt udgave: Bind 23 side 355 linje 33

◀ **Xstus i sin salige Ophøiethed** : hentyder til Joh 12,32 (355,25).

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 1

◀ **»Riv mig fra Alt, hvad mig holder tilbage«** : citat fra første strofe i salmen »Jesu, din søde Forening at smage« (1712), formentlig af den ty. lutherske præst og pietistiske salmedigter J.L.C. Allendorf, overs. (1740) af den da. pietistiske præst P.J. Hygom, let bearbejdet og optaget af biskop J.P. Mynster (346,19) som nr. 562 i *Tillæg til den evangelisk-christelige Psalmebog*, Kbh. 1845, s. 4f., i *Evangelisk-christelig Psalmebog*, Kbh. 1845 [1798], ktl. 197. Strofe 1 lyder: »Jesu, din søde Forening at smage / Længes og trænges mit Hierte og Sind; / Riv mig fra Alt, hvad mig holder tilbage, / Drag mig i dig, min Begyndelse, ind; / Viis mig ret klarlig min Jammer og Møie, / Viis mig Fordærvsens Afgrund i mig, / At sig Naturen til Døden maa bøie, / Aanden alene maa leve for dig.« DDS-2002, nr. 460.

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 3

◀ **saa**, at jeg: således.

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 14

◀ **Nielsen** : Rasmus Nielsen (342,9).

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 22

◀ **gudeligt** : som angående forholdet til Gud.

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 23

◀ **see (...) an** : se på (med en vis vurdering), betragte (vurderende).

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 25

◀ **ret** : virkelig.

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 32

◀ **personlig Animositet med i Spillet** : hentyder til R. Nielsens personligt anspændte og kritiske forhold til prof. H.L. Martensen (332,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 34

◀ **det directe Angreb** : hentyder til R. Nielsens anmeldelse *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20).

I trykt udgave: Bind 23 side 356 linje 38

◀ **resolveret** : af lat. resolvo, 'lukker op, åbner', bestemt, beslutsomt.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 1

◀ **Martensen** : H.L. Martensen (332,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 7

◀ **e concessis** : egl. ex concessis, lat. ud fra det indrømmede, fx som her i forbindelse med at disputere ex concessis, dvs. grunde sine påstande på sætninger, som indrømmes af modstanderen.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 8

◀ **N.** : Rasmus Nielsen (342,9), i anledning af hans anmeldelse *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20).

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 8

◀ **Stilling** : P.M. Stilling, i anledning af hans stridsskrift *Om den indbildte Forsoning af Tro og - Viden* (333,31), der er vendt mod H.L. Martensen (332,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 9

◀ **Pseudonymerne** : dvs. de pseudonymt affattede skrifter fra 1843-46. Her sigtes formentlig især til Johannes Climacus, først og fremmest som forfatter af *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846), da det er med dette skrift, Rasmus Nielsen sammenligner Martensens *Den christelige Dogmatik* (332,14); derimod benytter Nielsen kun ganske lidt det andet skrift, *Philosophiske Smuler* (1844), som Climacus er forfatter af.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 9

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 11

◀ **sine dogmatiske Oplysninger** : *Dogmatiske Oplysninger* (333,31), hvor Martensen går i rette med Rasmus Nielsens anmeldelse, s. 9-76, mens han kun meget kort og affejende berører Stillings stridsskrift, s. 7f.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 12

◀ **spille fornem mod Pseudonymerne** : sigter til *Dogmatiske Oplysninger*, s. 12-14, hvor Martensen skriver: »Hvad nu angaaer Johannes Climacus og de øvrige Pseudonymer, da ere disse i nærværende

Sammenhæng mig aldeles uvedkommende. Vel tilstaaer jeg, at jeg af disse Skrifter har havt en heelt anden Opfattelse, end Recensenten [R. Nielsen]. Jeg har nemlig ikke antaget, at det var disse Skrifters Hensigt at give os et nyt System eller at grunde nogensomhelst filosofisk Skole. Allermindst har jeg antaget, at det var deres Hensigt at begrunde en Reform af Dogmatiken. Af det ringe Bekjendtskab, jeg har til disse Skrifter, havde jeg snarere troet at ane, at Meningen var, paa socratisk Viis at sætte en dybere Skepticisme i Bevægelse hos Læseren, for derved at opvække ham til at søge det Problem, som er høiere og Mere, end alle theologiske og filosofiske Skoleproblemer, nemlig det personlige Livsproblem, som intet System kan give os eller løse for os, men som kun det enkelte Menneske selv skal stille sig og selv skal løse ud af sin egen, af Gud givne Eiendommelighed. Jeg har altsaa antaget, at disse Skrifter bevægede sig i en heelt anden Retning, end den af Pr. [professor] Nielsen indslaaede. (...) Imidlertid lægger jeg aldeles ingen Vægt paa denne min Opfattelse af Pseudonymerne, thi mit Kjendskab til denne vidtløftige Litteratur er, som sagt, kun saare ringe og fragmentarisk, hvad blandt Andet er grundet deri, at jeg baade ifølge mine Studiers Gang og min individuelle Aandsretning er mindre modtagelig for en eksperimenterende Fremstilling af de høieste Sandheder, og fornemmelig søger min Belærelse angaaende disse Sandheder hos saadanne Forfattere, der anvende den ligefremme Meddelelse. Tillykke har jo ogsaa Christendommen betjent sig, ikke af den eksperimenterende, men af den ligefremme Meddelelse, med hvilken den fra gammel Tid er kommen Menneskenes Trang imøde. – Jeg betragter altsaa hine Skrifter som mig, i nærværende Sammenhæng, aldeles uvedkommende. De Sætninger, Recensenten opstiller imod mig, betragter jeg som Sætninger, for hvilke Ingen uden han selv er ansvarlig. Om hine Sætninger maaskee have en heelt anden Mening i den humoristiske Sammenhæng hos Pseudonymerne, om Recensenten her er i Forstaaelse, eller i Ikke-Forstaaelse, eller i Misforstaaelse, alt Dette ligger udenfor Omkredsen af min Undersøgelse. Jeg skal her kun indskrænke mig til den langt ringere og beskednere Opgave at feie for min egen Dør, ved at vise, at jeg aldeles ingen Brug har for de Læresætninger, Recensenten med saa stor Paatrængenhed har villet meddele mig, efterdi jeg paa disse maa anvende det gamle Ord, at det Sande deri ikke er Nyt og det Nye ikke Sandt; ligesom jeg ogsaa skal vise, at hvorledes det end monne forholde sig med hans Forstaaelse af Pseudonymerne, saa er det uomstødeligt vist, at han ikke har forstaaet mig, men paa det Vilkaarligste misforstaaet og mistydet mine Tanker.«

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 13

◀ **have en stor Forestilling for sig** : nyder stor agtelse.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 14

◀ **despecterligt** : nedsættende, ringeagtende.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 16

◀ **Christenhed** : 347,11 og 349,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 19

◀ **Glacien** : el. glaciset, den jordvold, som ligger foran en befæstningsgrav, og hvis overside skråner jævnt ned mod og glider over i det foranliggende flade terræn. Som militært område måtte glaciset ikke bebygges, da man frit skulle kunne overskue og beskyde det tværs over voldgraven fra de indre, høje bastioner. Før Københavns fæstningsvolde blev sløjfet i tiden fra 1867 og frem, henlå glaciset ud for Vestervold, Nørrevold og Østervold Kvarterer som åbne, bevoksede arealer mod St. Jørgens Sø hhv. Peblinge Sø og Sorte Dam Sø (se kort 3, CD 1-3), dog fik G. Carstensen i 1843 tilladelse til at bygge sit sommertivoli på glaciset uden for Vesterport; jf. *Kierkegaards København* (343,13), s. 297f. og s. 451.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 20

◀ **læser paa et malet Bræt (...) paa Glacien ... blive arresteret** : er ikke verificeret.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 21

◀ **R. Niensens**: Rasmus Nielsen (342,9).

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 26

◀ **hans store Bog** : *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (343,3), som i alt består af 542 sider.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 26

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 27

◀ **ville tage sig alt det til Indtægt** : If. marginalnoten er der tale om det af SK »literairt Præsterede«, som

især sigter til SKs pseudonyme skrifter, jf. journaloptegnelsen NB11:46, fra maj 1849, hvor han om *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* skriver: »Skrifterne ere plyndrede paa mangfoldig Maade; just Pseudonymerne meest, hvilke han derfor aldrig citerer, maaskee, ganske snildt beregnet, som de mindst læste«, SKS 22, 32,15-18. Da Nielsen især er inspireret af de pseudonyme skrifters fremhævelse af kristendommens paradoksale karakter, sigtes der med 'Pseudonymerne' til *Frygt og Bæven* (1843) af Johannes de silentio og til *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* (1846) af Johannes Climacus. I øvrigt henviser Rasmus Nielsen til »Annas Taalmod i Forventning« i *To opbyggelige Taler* (1844), s. 189, noten, og s. 383f., noten, til *Kjerlighedens Gjerninger* (1847), s. 187, med et citat om den måde, hvorpå Kristus så på Peter efter fornægtelsen (i SKS 9, 170,14-18). I det eksemplar, som Rasmus Nielsen forærede SK af *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20), har SK s. 120, ud for l. 8 med ordene: »Jeg begriber, at jeg ikke kan begribe«, i marginen noteret et »NB« samt på foden af siden skrevet: »NB Denne Sætning burde ganske anderledes henføres til Joh: Climacus, som den tilhører.« Gaveeksemplaret er i et helbind af sort shirting med gulddekorationer på ryg og permer og tresidet guldsnit samt følgende dedikation: »S T [Salvo Titolo, lat. med udeladelse el. forbehold for mulig fejlagtig anvendelse af titel] / Hr Magister Kierkegaard / fra / Deres / R Nielsen«.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 30

◀ **jeg et heelt Aar havde ... manuduceret ham** : SK havde indledt sit forhold til Rasmus Nielsen i midten af 1848 (342,9). *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* blev annonceret som udkommet i *Adresseavisen*, nr. 116, den 19. maj 1849.

I trykt udgave: Bind 23 side 357 linje 31

◀ **den Mand, der ... holder Dom over »Middelmaadighed«** : se fx »Fortale« til *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed*, hvor Rasmus Nielsen skriver: »Hvorledes skulde Middelveislæren vel kunne gjendrives, naar men betænker, at ikke blot Maadeholdenhed er en Cardinaldyd, men Middelmaadigheden selv en Magt i Verden?« s. IX. Ved »Middelveislæren« forstår Nielsen den »mæglende Anskuelse, der helst vil holde Middelveien« mellem 'evangelietroen' og 'den moderne bevidsthed', s. VI.

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 4

◀ **for Gud er Alt muligt** : hentyder til Matt 19,26, hvor Jesus siger: »for Mennesker er dette umueligt, men for Gud ere alle Ting muelige« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 6

◀ **noget nær med Fortielse af sin Kilde** : Foruden de direkte referencer til *To opbyggelige Taler* (1844) og *Kjerlighedens Gjerninger* (357,30) er der i *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* to generelle henvisninger til SKs skrifter uden specifik angivelse af titler. Dels s. 411, noten: »Uden at kunne citere noget bestemt Sted, vil Forf. blot i Almindelighed minde om de mange herhen hørende dialektiske Bestemmelser, der findes i *Mag. Kierkegaards Skrifter*.« Dels s. 441, noten: »Om Gudsforholdets eiendommelige Dialektik, jfr. de kierkegaardske Skrifter.«

I trykt udgave: Bind 23 side 357m linje 2

◀ **prima Qualitet** : første kvalitet, første rang. – **prima**: lat. første.

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 4

◀ **Scharling** : Carl Emil Scharling (1803-77), da. teolog; cand.theol. i 1825, forsvarede samme år sin historiske disputats (på lat.); studerede først fr. filosofi i Paris og derpå teologi i Tübingen, hvor han kom under indflydelse af F.C. Baur's radikale nytestamentlige forskning, som han dog forholdt sig kritisk til i den teologiske disputats *De Paulo apostolo ejusque adversariis* fra 1836 (jf. ktl. 105). Inden da havde han i 1833 udgivet *Hvad er Hensigten, Betydningen og Resultaterne af Theologernes videnskabelige Undersøgelser om det Ny Testaments Skrifter?* (jf. ktl. 761). Fra 1834 var han prof. i teologi ved Københavns Universitet og dets rektor 1842-43. Han beskæftigede sig især med nytestamentlig eksegesis og isagogik og hyldede den frie historisk-kritiske bibelforskning. Fra 1837 udgav han sammen med kollegaen C.T. Engelstoft *Theologisk Tidsskrift*, fra 1850 *Nyt Theologisk Tidsskrift*. I sin anmeldelse »Den christelige Dogmatik. Fremstillet af Dr. H. Martensen« i *Nyt Theologisk Tidsskrift* bd. 1, Kbh. 1850, s. 348-375, havde Scharling for nylig givet en positiv omtale af H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (332,14) og samtidig vendt sig kritisk mod Rasmus Niensens undersøgende anmeldelse *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus« og Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20) og mod P.M. Stillings stridsskrift *Om den indbildte Forsoning af Tro og - Viden* (333,31). Her går Scharling også i rette med Niensens 'sarkastiske' angreb på de da. teologer i *Evangelietroen og den moderne Bevidsthed* (343,3), s. 361, noten.

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 5

◀ **Engelstoft** : Christian Thorning Engelstoft (1805-89), da. teolog og biskop; cand.theol. 1827, lic.theol. 1832, fra 1833 lektor, fra 1834 ekstraordinær og fra 1845 ordinær prof. i teologi ved Københavns Universitet, hvor han især beskæftigede sig med kirkehistorie, specielt den da. reformationshistorie, der var emnet for hans teologiske disputats i 1836; han var desuden kyndig i kirkeret, som han fra 1850 underviste i på Pastoralseminariet, og liturgihistorie, hvilket bl.a. kom til udtryk i *Liturgiens eller Alterbogens og Kirkeritualets Historie i Danmark* fra 1840, hvor han også foretager en kritisk undersøgelse af J.P. Mynsters *Udkast til en Alterbog og et Kirke-Ritual for Danmark* fra 1839. Fra 1837 udgav han sammen med kollegaen C.E. Scharling *Theologisk Tidsskrift*, fra 1850 *Nyt Theologisk Tidsskrift*. I 1852 blev han biskop over Fyns stift.

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 6

◀ **Martensen** : H.L. Martensen (332,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 6

◀ **slippe mig forbi** : gå glip af min opmærksomhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 10

◀ **personlig Tilnærmelse til mig** : sml. udkastet til en aldrig udgivet artikel »Angaaende mit Forhold til Hr. Prof. R. Nielsen« fra o. 1849-50, hvor SK skriver: »Jeg valgte Prof. Nielsen, der iforveien allerede havde søgt en Tilnærmelse« (342,9).

I trykt udgave: Bind 23 side 358m linje 12

◀ **Mislighed** : misforhold, betænkelighed, tvivlsomhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 12

◀ **urgeret** : hævdet; fremhævet, lagt særlig vægt på.

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 19

◀ **Toldere og Syndere (...)** der holdt sig nær til Xstus : hentyder til Luk 15,1: »Alle toldere og syndere holdt sig nær til Jesus for at høre ham.« Se også beretningen i Matt 9,9-13 om Jesu kaldelse af Matthæus til discipel og beretningen i Luk 5,27-32 om Jesu kaldelse af tolderen Levi til discipel. I øvrigt er der i de tre første evangelier adskillige beretninger om, at Jesus omgikkes toldere og syndere, som var foragtede, se fx Matt 11,19 (359,8).

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 23

◀ **Xstus en Ven, vi har i Himlene** : kendt forestilling i pietistiske opbyggelsesskrifter og salmer, se fx H.A. Brorsons gendigtning »Saa kom, o Jesu, stærke Helt« (355,25), strofe 11: »O hvem vil gaae til Jesum hen, / Og sige til min Sjæleven, / At han dog snart vil komme ned, / Jeg ligger syg af Kjærlighed, / Den Ting er sød, at smelte hen / Af Kjærlighed til Dig, min Ven, / Jeg længes, trænges, Dag og Nat, / Kun efter Dig, min søde Skat«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson* (355,25), s. 322. Se også Brorsons gendigtning »Min Død er mig til Gode« (1742, ty. 1609), hvor første strofe lyder: »Min Død er mig til Gode, / Thi Jesus er min Ven, / Saa døer jeg vel tilmode / Fra Verdens Jammer hen«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson*, nr. 265, s. 780f.

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 27

◀ **en Hellig-Aand, der (...)** vidner med hans Aand : hentyder til Rom 8,16, hvor Paulus skriver til romerne: »Ånden selv vidner sammen med vores ånd om, at vi er Guds børn.«

I trykt udgave: Bind 23 side 358 linje 34

◀ **see sig om en Ven**: dvs. se sig om efter.

I trykt udgave: Bind 23 side 359 linje 4

◀ **Synderes Ven kan man kalde Xstus** : sml. Matt 11,19, hvor Jesus siger om sig selv: »Og Menneskesønnen kom, han både spiser og drikker, og folk siger: Se den frådser og dranker, ven med toldere og syndere!« Se også salmen »Jesus han er Synd'res Ven« (1735), H.A. Brorsons gendigtning af den ty. lutherske præst, prof. og pietistiske salmedigter J.J. Rambachs »Jesus nimmt die Sünder an«, hvor hver af de i alt 23 strofer begynder og slutter med udtrykket »Jesus han er Synd'res Ven«, *Psalmer og aandelige Sange af Hans Adolph Brorson* (355,25), nr. 117, s. 358-364. Jf. endvidere udtrykket »O Jesu, arme Synd'res Ven« i Brorsons gendigtning »Saa kom, o Jesu, stærke Helt« (355,25).

I trykt udgave: Bind 23 side 359 linje 8

◀ **en Ven ... »til hvis Bryst ... mit trætte Hoved« (... Prædiken af Mynster)** : frit citat fra J.P. Mynsters (346,19) prædiken over Joh 3,1-15 til trinitatis søndag, nr. XXXVIII »Christus vil, at vi ganske skulle [skal] høre ham til« i *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret*, 3. opl., bd. 1-2, Kbh. 1837 [1823], ktl. 229-230 og ktl. 2191; bd. 2, s. 51-64; s. 63: »Da var jeg ikke mere ene, men jeg havde fundet Den, som ingenlunde forskyder Nogen, der kommer til ham, jeg havde vundet en Ven, om hvem jeg ikke behøvede at frygte, at han igjen skulde forlade mig, at han igjen skulde forandres; som Synderinden fordem kunde jeg sætte mig ved hans Fødder, og udgræde al min Nød, som Apostelen fordem kunde jeg hælde mit Hoved til hans Bryst, og hvad der end nagede mig, hvad der end vilde nedslaae og ydmyge mig, kunde jeg dog sige: Herre, du veed alle Ting, du veed, at jeg elsker dig!«

I trykt udgave: Bind 23 side 359 linje 17

◀ **Jehova aabenbares for Salomo ... Viisdom som Ingen har haft den** : gengivelse af beretningen i 1 Kong 3,5-15, hvor Salomon svarer: »giv din Tiener et forstandigt Hierte til at dømme dit Folk, og med Forstand at skille imellem Godt og Ondt«, v. 9. Herefter fortælles det: »Og det Ord var godt for HERRENS Øine, at Salomo begierede denne Ting«, v. 10. Hvorpå Gud siger: »efterdi du har begiert denne Ting, og haver ikke begiert dig et langt Liv, og haver ikke begiert dig Riigdom, haver og ikke [heller ikke] begiert dine Fienders Siel; men haver begiert dig Forstand til at høre Dom: See, saa haver jeg gjort efter dit Ord, see, jeg haver givet dig et viist og forstandigt Hierte, at der ikke haver været nogen som du for [før] dig, ei heller skal opstaae efter dig nogen som du«, v. 11-12 (GT-1740). – **Jehova**: Guds navn i GT. Da jøderne ikke måtte udtale Guds navn, blev de fire konsonanttegn JHWH i den hebr. tekst forsynet med vokaltegnene for »o« og »a« fra 'Adonäj, som på hebr. betyder Herren, for at minde læseren om, at der i stedet for Jahwéh – el. som det ofte gengives Jahve – skulle læses 'Adonäj; deraf den fejlagtige læsemåde Jehova, som var alm. på SKS tid. I såvel GT-1740 som i GT-1992 gengives Jahve som regel med »HERREN« hhv. »Herren«, således også her i 1 Kong 3,10. – **Salomo**: (død o. 930 f.Kr.), Davids anden søn med Batseba, konge over Israel i 40 år (jf. 1 Kong 11,42), berømmet for sin store visdom, fx er Salomo if. den bibelske og kirkelige tradition forfatter af det apokryfe skrift Visdommens Bog el. Salomos Visdom; i øvrigt var Salomo også berømmet for sin pragt og rigdom (jf. 1 Kong 10,4-5.7.14-29).

I trykt udgave: Bind 23 side 359 linje 22

◀ **Tersteegen ... de Skriftkloge ... ikke med for at søge ham** : refererer til en passage i anden del af tale nr. 2. »Am Erscheinungsfeste 1755« (over Matt 2,1-12 om de vise mænd fra Østen) i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* (346,4), s. 131, hvor G. Tersteegen (344m,11) siger: »Diese weisen Leute kamen nach Jerusalem, da hörten sie den Herodes, der listige Mensch wies sie gen Bethlehem und blieb selber sitzen. Die Schriftgelehrten wußten es auch gar wohl zu sagen, da und da muß er geboren werden, so stehet geschrieben im Micha: Und du Bethlehem im Jüdischen Lande, bist mit Nichten die Kleinste unter den Fürsten Juda, denn aus dir soll mir kommen der Herzog, der über mein Volk Israel ein Herr sei [Matt 2,4-6]. Da muß er geboren werden, das wußten die Hohenpriester und Schriftgelehrten präcis zu sagen, aber sie blieben selber zu Haus und gingen nicht mit. Welch eine gewaltige Versuchung hätte das nicht den Weisen geben können. Hätten sie nicht denken können: es muß wohl nur Einbildung mit uns sein, hier sind wir in der königlichen Stadt, und die Leute wissen so wenig davon; Herodes selbst muß sich erst darnach erkundigen; die Schriftgelehrten, die es wissen, die bleiben doch zu Hause und weisen uns nur hin; man sieht uns wohl für betrogen an; es wird wohl unsere beschwerliche und mühsame Reise vergebens, und nicht nöthig sein, daß wir sie weiter fortsetzen. In eine solche Versuchung hätten sie können gerathen, wenn der liebe Gott sie nicht behütet hätte.« – **[das] Erscheinungsfeste**: el. epifanias-festen, fejret den 6. jan., opr. til minde om Kristi dåb, hvor faderøsten fra himlen åbenbarede sønnens herlighed, senere til minde om Kristi åbenbarelse for hedninger, nemlig de tre vise mænd el. tre konger fra Østen, deraf betegnelsen helligtrekongersfest el. helligtrekongersdag.

I trykt udgave: Bind 23 side 359 linje 31

◀ **vide** : vide besked om.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 1

◀ **Denne Magt der bevægede Himmel og Jord** : hentyder formentlig til Hagg 2,6, hvor Gud siger: »endnu en Gang, om en liden Stund, saa vil jeg bevæge Himlene, og Jorden, og Havet, og det Tørre« (GT-1740). Dette henvises der til i Hebr 12,26.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 2

◀ **de hellige 3 Konger havde kun et Rygte ... den lange Vei** : jf. Matt 2,2, hvor de tre 'Vise fra Østerland', der er kommet til Jerusalem, siger: »Hvor er den Jødernes Konge, som er fød? thi vi have seet hans Stierne i Øster, og ere komne at tilbede ham« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 6

◀ **De Skriftkloge ... anderledes Beskeed** : 359,31.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 8

◀ **Tersteegen ... »saa ere vi vel narrede har Kongerne maattet tænke«** : 359,31.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 14

◀ **et tidligere Sted i samme Prædiken ... hvad jeg ... vilde fremdrage** : sigter til en passage i talen »Am Erscheinungsfeste 1755« (359,31) i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften*, s. 123, hvor Tersteegen skriver: »Wenn die Weisen aus Morgenland nur den Stern angesehen, und davon einen großen Lärmen gemacht hätten: uns ist ein solches Wunder erschienen, wir haben ein solches und solches Gesicht gesehen; und sie wären in ihrem Lande sitzen geblieben: wäre das nicht Thorheit gewesen? Der Stern war ihnen ja erschienen, um sie heraus zu bringen aus ihrem Lande, daß sie Christum selber finden sollten. Eben so thöricht machen wir's, wenn wir uns zwar der Schrift, der Gnadenmittel, der Rührungen, der Ueberzeugungen rühmen: da und da bin ich erweckt und überzeuget worden; und wir folgen dem nicht, wir bleiben dabei sitzen und machen nur da Lärmens von, begeben uns aber nicht auf den Weg; wenn wir uns rühmen: wir haben das klare Wort Gottes, wir haben die reine, gesunde Lehre, wir haben solche und solche Prediger, da hat der und der so ernstlich und nachdrücklich gesprochen; und wir lassen uns nicht durch solche Sterne auch wirklich dazu bringen, daß wir in rechtschaffener Buße und Bekehrung uns zu unserm Gott wenden, daß wir uns auf den Weg machen.«

I trykt udgave: Bind 23 side 360m linje 2

◀ **Det man i vor Tid kalder Humanitet** : se fx H.L. Martensens *Den christelige Dogmatik* (332,14), s. 164, anmærkningen: »Den nyere Culturverden anseer det for sin skønneste Roes at have udviklet Humanitetens Idee, og at dens Ledere og Lærere, dens Tænkere og Digtere ere Humanitetens Heroer. Humanitet er bleven et almindeligt Løsen [motto, nøgleord] i den nyere Tid, et Udtryk for *Friheden* og den *alsidige* Udvikling i Modsætning til *Ufriheden* og *Barbariet*. Ja hos Mange i vor Tid er enhver positiv Bestemmelse gaet tilgrunde i dette Begreb, og det er træffende sagt, at den nyere Verden, istedetfor de gamle catholske Helgene, har anskaffet sig en ny Helgen, nemlig *Humanus*, hvem den opsøger i alle Tider, blandt alle Folk, i alle Religioner og Kirker. Men kun alt for ofte komme vi ved denne *Humanus* snarere til at tænke paa Hedenskabet, end paa det i Gud skabte Menneske.« Dette udvikles videre s. 164-167.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 28

◀ **et Første** : en begyndelse, et udgangspunkt.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 33

◀ **hvad jeg ... i »den bevæbnede Neutralitet« ... uhyre meget større** : »Den bevæbnede Neutralitet«, som er skrevet i 1848 og opr. tænkt som et tidsskrift, hvis program if. journaloptegnelsen NB6:61 skulle være »at give Samtiden et bestemt og ikke-redupliseret Indtryk af hvad jeg siger mig selv at være, hvad jeg vil o: s: v:« (SKS 21, 44,2-4), besluttede SK i 1849 i stedet at benytte som tillæg til *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (342,8) og ændrede da titlen til »Den bevæbnede Neutralitet / eller / Min Position som christelig Forfatter i Christenheden. / Tillæg / til 'Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed' / af / S. Kierkegaard« (jf. *Pap. X 5 B 106-109*, s. 287-302). Heri skriver SK: »Men Idealiteten i Forhold til det at være Christen er bestandigt Inderliggjørelsen. Jo idealere det at være Christen opfattes, jo inderligere bliver det, og jo vanskeligere. Det at være Christen undergaaer saa en Forandring, som jeg vil oplyse ved en verdslig Analogie. Først var der i Grækenland *Vise*, σοφοί. Da saa Pythagoras kom, og med ham Reflexions-Bestemmelsen i Forhold til det at være Viis, Reduplikationen, saa vovede han ikke engang at kalde sig Viis, men han kaldte sig en φιλοσοφος. Var dette et Tilbageskridt eller et Fremskridt, eller var det ikke, fordi Pythagoras idealere havde opfattet hvad det dog vilde sige, hvad dertil vilde fordres at kalde sig en Viis, saa det var Viisdom, at han end ikke vovede at kalde sig en Viis« (*Pap. X 5 B 107*, s. 297,6-17). – **den Forandring skete ... istedetfor σοφοί fik φιλοσοφοί**: I fortalen til Diogenes Laertios' filosofihistorie fortælles, at Pythagoras (o. 570- efter 510 f.Kr.) var den første, der »gav *Filosofien* dette Navn og kaldte sig selv *Filosof*, fordi intet Menneske, kun Gud allene, er viis. Tilforn kaldtes den *Viisdom*, og hvo [hvem] som bekjendte sig dertil, Viis, som da maatte være en med Sjæls Anstrængelse skarpt eftergrandskende Mand. Men *Filosof* den, som elsker Viisdom«, *Diogen Laërteses filosofiske Historie, eller: navnkundige Filosofers Levnet, Meninger og sindrige Udsagn, overs. af Børge Riisbrigh*, udg. af Børge Thorlacius, bd. 1-2, Kbh. 1812, ktl. 1110-1111; bd. 1, s. 5. – **σοφοί**: gr. (sophoí) vise. – **φιλοσοφοί**: gr. (philósophoi) egl. 'de, som elsker visdom', filosoffer.

I trykt udgave: Bind 23 side 360 linje 37

◀ **Tersteegen ... fra Kjerligheds-Maaltidet ... Gethsemane** : refererer til nr. 15 i »Gedanken« i *Auswahl*

aus Gerhard Tersteegen's Schriften (346,4), s. 607, hvor Tersteegen (344m,11) skriver: »Als Jesus mit den Jüngern von dem Liebes- und Abendmahl aufstand, da gieng er mit ihnen in den Garten Gethsemane. So pflegt er noch mit uns zu wandern.« Her hentydes til Jesu sidste påskemåltid med sine disciple og hans besøg i Getsemane Have, jf. Matt 26,17-46. – **Gethsemane**: aramaisk egl. 'olieperse', har formentlig været et haveanlæg med oliventræer og en olieperse beliggende på el. ved Oliebjerget lige over for Tempelbjerget i Jerusalem.

I trykt udgave: Bind 23 side 361 linje 5

◀ **heelt have med ham** : dvs. have helt og fuldt med ham at gøre.

I trykt udgave: Bind 23 side 361 linje 29

◀ **dilemmatisk** : som stillet i et dilemma.

I trykt udgave: Bind 23 side 361 linje 29

◀ **lokke for** : (ved list, venlighed, overtalelse o.l.) søge at drage ham til sig.

I trykt udgave: Bind 23 side 361 linje 32

◀ **i sit Første** : før alt andet, først og fremmest.

I trykt udgave: Bind 23 side 362 linje 3

◀ **en himmelraabende Synd** : jf. udtrykket 'peccata clamantia' (lat. egl. 'råbende synder') om særlig grove synder, jf. fx 1 Mos 4,10; 18,20 og Jak 5,4, se § 87 »Eintheilungen der Sünde« i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1829], ktl. 581, s. 211.

I trykt udgave: Bind 23 side 362 linje 12

◀ **den Mand ... da han havde lukket det brændende Lys inde** : En kilde er ikke identificeret.

I trykt udgave: Bind 23 side 362 linje 16

◀ **fornagle** : fastgøre (ved nagler).

I trykt udgave: Bind 23 side 362 linje 24

◀ **ogsaa Luther sætter dog ikke** : heller ikke Luther (337,33) sætter dog.

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 13

◀ **I Evangeliet om den blodsottige Qvinde ... to Mirakler** : henviser til Luthers evangelieprædiken over Matt 9,18-26 til 24. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 602-613; s. 613, sp. 1, hvor han skriver: »Alle Ting ere mulige for den Troende. Saa mægtig er Troen. En Ting maa være saa stor, den være vil, kan du kun troe og af Christus vente, at den skal skee, saa skeer den ogsaa og hverken Død heller Djævel skal kunne forhindre det. Det see vi i begge Mirakler.« Med begge mirakler sigtes dels til Jesu helbredelse af kvinden med blødninger (v. 20-22), dels til hans opvækkelse af synagogeforstanderens datter (v. 23-25).

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 18

◀ **paa andre Steder forklarer Luther ... vente Mirakler er at friste Gud** : hentyder formentlig til Luthers evangelieprædiken over Matt 4,1-11 (Jesu fristelse i ørkenen) til 1. søndag i fasten i *En christelig Postille* bd. 1, s. 201-207; s. 205, hvor han skriver: »Thi hvor Djævelen finder et Hjerte, som stoler paa Gud i Mangel og Nød, der aflader [ophører] han strax at friste med Nærings-Sorg, og tænker: Tøv du kun, vil du være aldeles aandelig og troende, saa vil jeg hjælpe dig dertil! – Og nu griber han det an fra den modsatte Side, at det skal troe, hvor Gud ej har budet [påbudet det], ej heller vil, at Man skal troe. For Exempel: Gud har givet dig Brød i Huset, som Han jo giver Alle Aaret rundt; vil du nu ikke tage dertil [begynde at bruge deraf], vil du volde dig selv Mangel og Nød, og sige: Ih, Man skal jo stole paa Gud, jeg vil ikke tage til det Brød, jeg har, men vente, til Gud sender mig Himmelbrød – see, saa er dette at friste Gud, thi Han forlanger ikke, at du skal troe, saalænge du har det ihænde, som du behøver.« – **friste**: udæske, udfordre.

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 23

◀ **Den blodsottige Qvinde** : kvinden med blødninger, som der fortælles om i Matt 9,20-22 (363,18): »Og see, en Qvinde, som havde tolv Aar havt Blodflod, traadte til bagfra, og rørte ved Sømmen af hans [Jesu] Klædebon; thi hun sagde ved sig selv: dersom jeg ikkun [blot] rører ved hans Klædebon, da bliver jeg

helbredet. Men Jesus vendte sig om, og da han saae hende, sagde han: Datter! vær frimodig, din Tro haver frelst dig. Og Qvinden blev helbredet fra den samme Stund« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 26

◀ **Det Ord: blot jeg rører ved Sømmen ... er jeg hjulpen** : fri gengivelse af Matt 9,21, se foregående kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 27

◀ **ikke strax benyttes ... ikke forlanger at tale med Xstus** : sml. *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 606, hvor Luther om den blodsottige kvindes tro skriver: »*For det Første* er den saa stærk, at hun antager det som afgjort: kan jeg blot røre ved hans Klædebon, da er jeg hjulpen. Jeg behøver ikke, tænker hun, at træde frem for ham og klage min Nød for ham med mange Ord; ej heller behøve Andre at bede for mig. Det er alt Nok, naar jeg blot kan naae ham og røre ved ham. Saa lidet tvivler hun om hans Magt og Villie, at hun ej engang agter det fornødent, at tale et Ord med ham, men troer sig hjulpen, naar hun blot kan naae ham med sin Finger-Ende! / (...) Det maa jo unægtelig være en stor Oplysning i Aanden og en ypperlig Troes-Erkjendelse, at denne stakkels eenfoldige Qvinde tillægger denne Mand en saadan Kraft til at hjælpe, at han ej behøver, ved Ord at underrettes om nogen Nød, men er istand til at see ogsaa i det Skjulte. (...) / Dermed troer hun jo, at der i denne Mand maa være en guddommelig Kraft og Myndighed, saa han kjender og forstaaer Hjertets lønlige Tanker og Begjeringer, om der end ikke tales et Ord til ham (...). / Her seer du da, hvad hiin Troe er, som hænger ved Christi Person, og hvad den virker, et Hjerte nemlig, som anseer ham for den Herre og Frelser, for den Guds Søn, ved hvem Gud har aabenbaret sig og tilsagt os at ville bønne og hjælpe os. Det er den rette, aandelige, indvortes Gudstjeneste; her omgaaes Hjertet med Christus og paakalder ham, skjønndt det ikke taler eet eneste Ord«.

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 28

◀ **den blodsottige Qvinde, efter Moselov var ureen ... rører ved hans Kjortel** : sml. *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 606f., hvor Luther skriver: »Hendes Troes *andet Mesterstykke* er dette at hun kan overvinde sin egen Uværdighed, og vælte den store Steen af Hjertet, som har trykket hende haardt og endnu gjør hende saa bange, at hun ej, som andre Mennesker tør træde Christus offentligen under Øine [træde Kristus åbent og offentligt i møde]. Det er Lovens Dom over hende; hun er en ureen Qvinde, og tør ikke vise sig i Menneskers Samfund. Thi saa [således] taler Moses, 3 Mos. 15. [v. 25-27]: *En Qvinde skal være ureen, saalænge hun haver sit Blod i Flod, og Alt, hvad hun haver om og paa sig skal være ureent iligemaade* [på samme måde], og *hvo* [hvem] som rører hende, eller det, hun har berørt, skal ogsaa være ureen etc. / (...) Hendes Nød, ja, hendes Fortvivlelse driver hende (...) derfor tænker hun: 'Denne Frelser maa gribes, Loven, mit eget Hjerte, hele Verden, ja han selv med, maa saa sige hertil, hvad de ville [vil]! Her er den Mand, som kan hjælpe; (...) Nu, det maa gaae mig, som han vil, bedre er det dog, at Skammen gaaer over mig, end den ubodelige Skade, at jeg skulde forsømme ham og ikke søge ham, medens han findes!' Dertil staaer altsaa hendes hele Hu, at naar hun blot kan komme denne Mand nær, saa har det ingen Nød med hende, saa er hun allerede helbredt«.

I trykt udgave: Bind 23 side 363 linje 30

◀ **aabenbart** : åbenlyst.

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 5

◀ **Type paa** : billede, forbillede på.

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 6

◀ **Han vil ikke ... hemmelighedsfulde Communication ... noget Dømmende** : sml. *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 608, hvor Luther skriver: »Denne Tro behager ogsaa Christus saa vel, at han ikke vil, den skal forblive skjult hos hende, men aabenbarer den kraftige Gjerning, som er skeet derved. Alle og Enhver maa erfare, hvad der boer i hendes Hjerte, paa det [for at] hendes Tro kan prises for al Verden og styrkes i hende selv. Derfor begynder han at see sig om, spørger og vil vide, hvo [hvem] der har rørt ved ham, thi han har fornummet, at der udgik en Kraft fra ham. (...) / Som hun derfor er i Frygt og Fare, at hun skal overgaae den største Skam for hele Verden, vel endogsaa fordømmes af Loven efter sin egen offentlige Bekjendelse, begynder Christus at stadfæste hendes Tro. Hun har gjort ret og vel, erklærer han, i det hun har trængt igjennem, trods Moses og Loven - det er [det vil sige], trods sin Uværdigheds Dom - ja, han selv bryder hermed offentligen gjennem Lovens Dom, han vil have hende uanklaget, ufordømt, og hendes Tro opløfter han saa højt, at han tilskriver *den alene* hiin Kraft og Gjerning, hvorved hun hjælpes, ret som om han selv ikke havde gjort det Ringeste her.« - **Han drager hende derfor frem**: hentyder til Matt 9,22 (363,26).

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 11

◀ **»Synderinden« ... gaer ind til Xstus ved Gjestebudet** : hentyder til beretningen i Luk 7,36-50 om synderinden, der kommer ind til Jesus, mens han sidder til bords hos farisæeren Filip. Jf. »Synderinden« i »Ypperstepræsten« - »Tolderen« - »Synderinden«, *tre Taler ved Altergangen om Fredagen* (1849), i SKS 11, 271-280.

I trykt udgave: Bind 23 side 364m linje 3

◀ **»Den tabte Penning«** : henviser til Jesu lignelse om den tabte penning i Luk 15,8-10: »Eller hvilken Kvinde, som haver ti Penninge, om hun taber een Penning, tænder ikke et Lys, og feier Huset, og søger med Fliid, indtil hun finder den? Og naar hun haver fundet den, sammenkalder hun Veninder og Naboersker, og siger: Glæder Eder med mig; thi jeg haver fundet den Penning, som jeg tabte. Saaledes, siger jeg Eder, bliver der Glæde hos Guds Engle over een Synder, som omvender sig« (NT-1819, som anvender betegnelsen 'forloren Penning' i kapitelsummariet). - **Penning**: betegnelse (især i ældre da. bibeloversættelser) for mønt af mindre værdi.

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 23

◀ **»Det fortabte Faar«** : henviser til Jesu lignelse om det tabte får i Luk 15,3-7 (334,10). NT-1819 anvender betegnelsen 'forloret Faar' i kapitelsummariet.

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 23

◀ **»Den forlorne Søn.«** : henviser til Jesu lignelse om den fortabte søn i Luk 15,11-32: »Men han [Jesus] sagde: En Mand havde to Sønner. Og den yngste af dem sagde til Faderen: Fader, giv mig den Deel af Eiendommen, som mig tilfalder. Og han skiftede Godset imellem dem. Og ikke mange Dage derefter samlede den yngre Søn alt Sit, og drog udenlands, til et Land langt borte, og ødte [bortødslede] der sit Gods i et overdaadigt Levnet. Men der [da] han havde fortæret alt det, han eiede, blev en svar [streng] Hunger i det samme Land; og han begyndte at lide Mangel. Og han gik hen, og holdt sig til een af Borgerne der i Landet; og denne sendte ham paa sine Agre, at vogte Sviin. Og han begierede [ønskede kun] at fylde sin Bug med Mask, som Svinene aade; og Ingen gav ham noget. Men han gik i sig selv, og sagde: hvor mange Daglønnere hos min Fader have overflødig Brød [har ikke brød i overflod]? men jeg omkommer af Hunger. Jeg vil staae op, og gaae til min Fader, og sige til ham: Fader! jeg haver syndet mod Himmelen og for dig, og er ikke længer værd, at kaldes din Søn, gjør mig, som een af dine Daglønnere. Og han stod op, og kom til sin Fader. Men der han var endnu langt borte, saa hans Fader ham, og ynkedes inderligen, og løb til, og faldt om hans Hals, og kyssede ham. Men Sønnen sagde til ham: Fader, jeg haver syndet imod Himmelen og for dig, og er ikke længere værd, at kaldes din Søn. Men Faderen sagde til sine Tienere: bærer frem det bedste Klædebon, ifører ham det, og giver ham en Ring paa hans Haand, og Skoe paa Fødderne; og henter den fede Kalv hid, og slagter den, og lader os æde, og være lystige. Thi denne min Søn var død, og er bleven levende igien, og var fortabt, og er funden. Og de begyndte at være lystige. Men hans ældste Søn var paa Marken; og da han kom, og var nær ved Huset, hørte han Musik og Dands. Og han kaldte een af Drengene til sig, og udspurgte, hvad det var? Men han sagde til ham: din Broder er kommen, og din Fader slagtede den fede Kalv, fordi han haver faaet ham karsk [i god behold] igien. Men han blev vred, og vilde ikke gaae ind. Derfor gik hans Fader ud, og bad ham. Men han svarede og sagde til Faderen: see, saa mange Aar tiener jeg dig, og overtraadte end aldrig dit Bud, og du haver aldrig givet mig et Kid, at jeg kunde være lystig med mine Venner. Men da denne din Søn er kommen, som haver fortæret dit Gods med Skiøger, slagtede du den fede Kalv til ham. Men han sagde til ham: min Søn! du er altid hos mig, og alt det, som er mit, er dit. Men man burde at være lystig og glæde sig, fordi denne din Broder var død, og er bleven levende igien, og var fortabt, og er funden« (NT-1819, som anvender betegnelsen 'forloren Søn' i kapitelsummariet).

I trykt udgave: Bind 23 side 364 linje 23

◀ **Gradation** : gradvis udvikling, trinvis stigning.

I trykt udgave: Bind 23 side 365 linje 25

◀ **Saaledes er der Glæde ... een Synder, der omvender sig** : frit citat fra Luk 15,7 (334,10).

I trykt udgave: Bind 23 side 365 linje 30

◀ **Skilling** : Der gik 16 skilling på en mark og 96 skilling, svarende til 6 mark, på 1 rigsbankdaler. Den da. møntfod var ved forordning af 31. juli 1818 delt i rigsbankdaler (i samtiden ofte blot kaldt 'rigsdaler' og forkortet 'rd'), mark og skilling. Et par sko kostede 3 rigsdaler og et pund rugbrød 2-4 skilling. I Hof- og Stadsretten havde en dommer 1.200-1.800 og en fuldmægtig 400-500 rigsdaler i årsløn. En pige i huset fik højst 30 rigsdaler om året foruden kost og logi.

I trykt udgave: Bind 23 side 365 linje 32

◀ **ti Penge** : hentyder til Luk 15,8 (364,23).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 2

◀ **ligegyldig derved** : ligeglad dermed, indifferent over for det.

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 11

◀ **Den forlorne Søn** : 364,23.

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 17

◀ **den Eenbaarne Søn** : dvs. Guds enbårne søn, Jesus Kristus, jf. fx Joh 3,16-18: »Thi saa [således] haver Gud elsket Verden, at han haver givet sin Søn den eenbaarne, at hver den, som troer paa ham, ikke skal fortabes, men have et evigt Liv. Thi Gud haver ikke sendt sin Søn til Verden, at han skal dømmes Verden, men at Verden skal blive salig ved ham. Hvo [hvem] som troer paa ham, dømmes ikke; men hvo som ikke troer, er allerede dømt; fordi han havde ikke troet paa Guds eenbaarne Søns Navn« (NT-1819). Se også Joh 1,14.18 og 1 Joh 4,9.

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 17

◀ **I hiint Evangelium har ... en ældre Broder ... vil Intet gjøre for at frelse den Forlorne** : henviser til Luk 15,25-32 (364,23).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 18

◀ **κατεξοχήν** : egl. κατ' ἐξοχήν, gr. (kat' exochēn) i overordentlig grad, 'par excellence'.

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 20

◀ **sætter Livet til for at frelse den Forlorne** : spiller på Joh 10,11, hvor Jesus siger om sig selv: »Jeg er den gode Hyrde; den gode Hyrde sætter sit Liv til for Faarene« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 22

◀ **fra Begyndelsen af i Enighed derom med Faderen** : formentlig allusion til Joh 10,15, hvor Jesus siger: »ligesom Faderen kiender mig, kiender jeg Faderen; og jeg sætter mit Liv til for Faarene« (NT-1819). Og videre i 10,17-18, hvor Jesus siger: »Derfor elsker Faderen mig, fordi jeg sætter mit Liv til, at jeg skal tage det igien. Ingen tager det fra mig, men jeg sætter det til af mig selv. Jeg haver Magt til at sætte det til, og haver Magt at tage det igien. Dette Bud annammede jeg af min Fader« (NT-1819). Se også Joh 3,16-18 (366,17).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 23

◀ **Mynster** : J.P. Mynster (346,19).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 25

◀ **læser i det N. T. ... forkynde Xstd. ... forfulgt, ihjelslaget** : se fx Matt 10,17-20; 24,9; Luk 21,12-19; Mark 13,9-13; Joh 16,1-4; ApG 4,18-22; 5,17-32; 6,8-7,60; 8,1-4; 22,19-21; 26,9-11. – **ihjelslaget**: slået ihjel.

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 26

◀ **hvis der intet evigt Liv er, er den Elendigste af alle** : hentyder til 1 Kor 15,19, hvor Paulus skriver til korintherne: »Haabe vi alene paa Christum i dette Liv, da ere vi de elendigste af alle Mennesker« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 366 linje 33

◀ **refuseret** : dvs. refuseret (af fr.), vægret mig; afslået, afvist.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 2

◀ **tilgavns** : fuldt ud, grundigt; på en sådan måde, at det svarer til hensigten.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 4

◀ **Excellence** : If. rangforordningen (346,23) var titulaturen 'Excellence' forbeholdt rangspersoner af 1. klasse, fx landets biskopper, undtagen Sjællands biskop J.P. Mynster, der if. rangforordningen var placeret som nr. 13 i 1. klasse og skulle (som den eneste) tituleres med 'Eminence'.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 9

◀ **naar Cato Uticensis havde ladet være at myrde sig selv** : hentyder til, at Marcus Porcius Cato, kaldet Cato Uticensis el. Cato den Yngre (95-46 f.Kr.), forkæmper for den rom. republik, tilhænger af den stoiske filosofi, begik selvmord i Utica i Nordafrika, kort før hans fjende Cæsar ville angribe byen, se Plutarks biografi »Cato minor«, kap. 70,5-71, i *Vitae parallelae* (De parallelle liv), jf. *Plutarchi vitae parallelae* bd. 1-9, stereotyp udg., Leipzig 1829, ktl. 1181-1189; bd. 7, s. 212.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 13

◀ **Spekhøker** : el. høker, en småhandlende, der havde næringsbrev på salg af mindre partier levned- og husholdningsmidler såsom flæsk, æg og smør, salt, tran og svovlstikker.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 14

◀ **Kloster-Candidaten**: person, som søger optagelse i et kloster.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 18

◀ **Luther** : Martin Luther (337,33).

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 20

◀ **frivillig Armod ... kommer det ikke an paa, det er Troen** : se fx Luthers evangelieprædiken over Matt 24,15-28 (om Ødelæggelsens Vederstyggelighed og Menneskesønnens genkomst) til 25. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 613-621; s. 616, hvor han skriver: »Men denne Synd, som kaldes Afguderie og egentligen ej er Andet end Vantro og Gudsfor nægtelse, fordømmer Mennesket aldeles; Thi hvor man troer ret og lærer ret; hvor Man veed, at vore Gjæringer ere Intet, samt at vi kun ved Troen tækkes Gud og tjene ham ret: der er et ret gudeligt Væsen, der er Lys og Sandhed (...). Hvor derimod Troen og den rette Lære ikke er, der er Alt forloren, thi der er det umuligt andet, end at Mennesket maa stifte sig en falsk Gudstjeneste og tilbede sin egen selvvalgte Indbildning og Gjærning, hvormed han da egentligen fornægter Gud og hans Ord. Og for den Sags Skyld er det, [at] Gud bortvender sig aldeles og tager al sin Naade tilbage. En saadan Vederstyggelighed, er ialmindelighed de Menneskers Levnet, som ere de største og reneste Helgene for Verden. Udvortes ere de smykkede med herlige Gjærningers Skin; men indvortes ere de fulde af Ureenhed. Det finde vi overalt iblandt dem, selv der, hvor det er bedst bestilt (...) med Guds Tjeneste. Derimod findes ogsaa Nogle, som ikke ligne hine i Gjæringer og Væsen, men dog ere hellige for Gud.«

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 21

◀ **Fortjenstligheden** : fortjenstfuldhed; i den lutherske dogmatik udtryk for den fejlagtige opfattelse, at man kan gøre sig fortjent over for Gud (til retfærdighed og frelse) i kraft af sine egne handlinger og præstationer, herunder også frivillig armod, askese og faste, se fx art. 4 og 6 i *Den augsburgske Bekendelse* (1530).

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 26

◀ **vistnok** : helt sikkert.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 27

◀ **den Mand, der havde viist ... det Første** : hentyder til, at Luther opr. var augustiner munk (1505-24).

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 28

◀ **Correctivet** : dels det korrigerende alternativ, dels sandhedsprøven.

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 34

◀ **Paradigma** : lat. paradigme, mønstergyldigt eksempel (bruges i grammatikken om det eksempel, der anføres som bøjningsmønster).

I trykt udgave: Bind 23 side 367 linje 35

◀ **ret** : virkelig.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 1

◀ **tage det forfængeligt** : anvendt det på en sådan måde, at det misbruges el. gøres til ingenting.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 10

◀ **Levebrøds-Gaster** : levebrødsfyre (i nedsættende betydning).

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 12

◀ **»Mænd Fædre Fuglekonger«** : frit citat fra anden del, andet afsnit, »Sectio II«, i *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift* af Johannes Climacus, i SKS 7, 222,5 og 352,5, hvor udtrykket lyder: »Mand, Fader og Fuglekonge«. – **Fuglekonge**: den, der har sejret i en fugleskydning, dvs. en konkurrence, hvor det gælder om at nedskyde en træfugl, opsat på en stang. Fugleskydning, der stammer fra middelalderen, var i det 19. årh. en alm. fritidsforøjelse for borgerskabet i København. Den afholdtes hver sommer, og sejrherren var 'regerende fuglekonge' indtil næste års skydning.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 13

◀ **Medlemmer af Venskabelige** : hentyder formentlig til medlemmer af den københavnske klub »Det Venskabelige Selskab«, oprettet 1783, hvis hovedformål var underholdning. Det afholdt i vintermånederne koncerter og baller; i øvrigt kunne medlemmerne læse aviser og blade i selskabets lokaler og fornøje sig med forskellige former for spil, især billard. Jf. *Love for Det Venskabelige Selskab, antagne i Generalforsamlingen den 14 April 1819*, Kbh. 1819.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 13

◀ **37 Aar gl.** : SK fyldte 37 år den 5. maj 1850.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 20

◀ **mange Aar theol. Candidat** : SK tog teologisk embedseksamen den 3. juli 1840 og blev således teologisk kandidat.

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 21

◀ **i det 16 Aar** : SK blev konfirmeret den 20. april 1828 i Trinitatis Kirke af J.P. Mynster (346,19), dengang første residerende kapellan ved Vor Frue Kirke i København (den nyopførte Vor Frue Kirke blev først indviet pinsedag 1829).

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 23

◀ **gudeligt** : hvad forholdet til Gud angår.

I trykt udgave: Bind 23 side 368m linje 1

◀ **Aflad** : ophør; afledning, unddragelse, fritagelse.

I trykt udgave: Bind 23 side 368m linje 4

◀ **grinte i Skjæget** : (søgte at) skjule, undertrykke sit grin; grinte på en snedig og listig måde, især gottede sig indvendig over noget (eget held, andres uheld).

I trykt udgave: Bind 23 side 368m linje 15

◀ **at han nu neppe ... lidt Penge til ... Skolelærere** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 369m linje 5

◀ **Saaledes klager L. ... dog Evangeliet ... draget frem for Dagens Lys** : henviser til Luthers evangelieprædiken over Matt 25,31-46 (om dommens dag) til 26. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* bd. 1, s. 622-631; 625f., hvor han skriver: »Dog synes det, som han [Kristus] hermed vil vise, at mange Christne, efterat have hørt Evangeliets Prædiken om Syndsforladelse og Naade ved Christus, siden vorde værre, end Hedningerne, thi han siger ogsaa Matth. 19, 30, *at Mange, som ere de Første, skulle [skal] vorde de Sidste, og at de, som ere de Sidste, skulle vorde de Første.* Saaledes skal det ogsaa vise sig her, at de, som skulde være rette Christne, fordi de have hørt Evangeliet, ere blevne langt værre og ubarmhertigere, end tilforn. Man seer jo allerede nu dette Ord opfyldt alt for vel, desværre! / Naar man tilforn, under den falske Gudstjeneste skulde gjøre gode Gjerninger, da var hver Mand villig og rede, og en Fyrste eller en Stad kunde dengang grunde større Stiftelser og give rigere Almisser end Kejser og alle Konger nu formaae. Nu derimod veed hele Verden ikke andet, end at røve og stjæle, ved Løgn, Svig, Aager etc. (...) Enhver vil rive Alt til sig; Ingen under sin Næste det Ringeste. / Det har sin Gænge dagligdags, og tager uafsladelig Overhaand, i alle Stænder (...) i alle Stæder og Landsbyer, ja, hartad i alle Huse. Siig mig, hvilken Stad er saa stærk eller saa from, at den nu kunde tilvejebringe saameget, som en Skolemester eller Sognepræst kan leve af? Ja, havde vi det ikke tilforn, ved vore Forfædres milde Almisser og Legater, saa var Evangeliet forlængst udryddet, og en stakkels Præst fik hverken Mad heller Drikke. (...) Man regne efter her og

andetsteds, hvad de, som nyde Evangeliet, give eller bidrage til dets Fremme, og sige saa, om ikke, hvis vi maatte raade, baade Kirke og Skole laae øde, saa aldeles, at Efterslægten ikke kunde vide, hvad vi havde lært eller troet! / (...) Skamme maa vi os for vore Forfædre, for hedengangne Herrer og Konger, Fyrster og Andre, der have givet saa rigelig og mildelig til Kirker, Skoler, Hospitaller etc., uden at de eller deres Efterkommere ere blevne fattigere derved! Hvad vilde de ikke have gjort, naar [såfremt] de havde haft det evangeliske Lys, som os er skjænket!« Se også s. 629. – **foruden andre Steder**: se fx Luthers evangelieprædiken over Matt 6,24-34 (om himlens fugle og markens liljer) til 15. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* bd. 1, s. 514-524; s. 522f.

I trykt udgave: Bind 23 side 369m linje 12

◀ **sit Ægteskab** : Året efter at Luther definitivt havde forladt augustinerklostret i 1524, giftede han sig med nonnen Katharina von Bora, der sammen med otte andre nonner var flygtet fra klostret i Nimbschen til Wittenberg, hvor de med Luthers billigelse tog ophold.

I trykt udgave: Bind 23 side 369m linje 23

◀ **i Tishreden ... siger Luther**: »also ist es jetzt (...) leider dahin kommen ... und wohl thut etc.« : citat fra afsnittet »Von einem fürsten, der in seinem letzten ende geld auf wucher ausliehe«, i kap. 38 »Vom weltlichen Regiment und Oberkeit, Kaiser, Königen, Fürsten und Herren etc.«, i *D. Martin Luthers Geist- und Sinn-reiche auserlesene Tisch-Reden und andere erbauliche Gespräche*, udg. af Benjamin Lindner, bd. 1-2, Salfeld 1745, ktl. 225-226; bd. 2, s. 229f.; s. 229. SK skriver 'also' og 'oh' med lille begyndelsesbogstav og sætter komma efter 'wuchern'.

I trykt udgave: Bind 23 side 369m linje 29

◀ **Luther** : Martin Luther (337,33).

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 26

◀ **Mynster** : J.P. Mynster (346,19).

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 26

◀ **skærper en Saug** : gør en sav skarpere (ved at hvæsse den).

I trykt udgave: Bind 23 side 368 linje 34

◀ **σκανδαλον** : gr. (skándalon), fælde, egl. om den sten el. pind, der udløste en fælde, når der blev stødt til den; anstød, forargelse. Ordet forekommer mange gange i NT.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 2

◀ **selv Munk** : 367,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 10

◀ **med en Nonne** : 369m,23.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 10

◀ **Xstenheden** : 347,11.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 12

◀ **Det er Altsammen Forfængelighed siger Prædikerens** : henviser til Præd 1,2: »Det er idel Forfængelighed, sagde Prædikerens, idel Forfængelighed, det er altsammen Forfængelighed« (GT-1740). 'Forfængelighed' står her i betydningen: tomhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 21

◀ **Quantum satis** : lat. 'så meget, der skal til' (farmaceutudtryk); tilstrækkelig el. passende mængde.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 23

◀ **affecteret** : af affektation, forstillelse el. påtaget væsen, der søger at vinde en umiddelbar fordel. I journaloptegnelsen JJ:497, fra 1846, bestemmer SK udtrykket som »Tillyvelse«, idet den affekterede »tillyver sig Noget«, i SKS 18, 305.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 29

◀ **tager hele Haanden ... giver den lille Finger** : spiller på talemåden 'Byder man en finger frem, så vil han have den hele hånd', optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* bd. 1-2, Kbh. 1879; bd. 1, s. 220. Jf. også ordsproget 'Giver du Fanden en finger/en lillefinger, tager han hele hånden', optegnet som nr. 617 i N.F.S. Grundtvig *Danske Ordsprog og Mundheld*, Kbh. 1845, ktl. 1549, s. 23.

I trykt udgave: Bind 23 side 369 linje 34

◀ **principiis obsta** : lat. 'kæmp straks mod ondets rod'. Udtrykket stammer fra den rom. digter Ovids *Remedia amoris* (Midler mod elskov), v. 91.

I trykt udgave: Bind 23 side 370 linje 1

◀ **I Prædiken over Evangeliet paa 26de Søndag ... Barmhjertighed mod en Xsten**◀ : henviser til en passage i Luthers evangelieprædiken til den 26. søndag efter trinitatis (369m,12) i *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 624, hvor han skriver: »Hvi [hvorfor] opløfter da Herren disse Gjærninger [barmhjertighedsgjærningerne] saa højt, disse Gjærninger, som ogsaa skinne hos Tyrker og Hedninger? Han vil dog aldrig dermed sige, at Uchristne med slige Gjærninger fortjene det evige Liv. / Ingenlunde. Thi at han taler om troende Christnes Gjærninger, viser han selv, der [når] han siger: *Jeg var hungrig, og I gave mig at æde etc.* [Matt 25,35-36]. Desligest [tillige]: *hvad I have gjort mod En af disse mine mindste Brødre, det have I gjort mod mig* [Matt 25,40]. Det er jo udenfor al Tvivl, at Den, som skal øve slige Barmhjertigheds-Gjærninger mod Christne, selv maa være en troende Christen, hvo [hvem] som derimod ikke troer paa Christus, vil sikkert heller ikke elske nogen Christen, langt mindre Christus selv, saa højt, at han, for hans Skyld, skulde vise Barmhjertighed mod hans fattige, nødlidende Brødre.«

I trykt udgave: Bind 23 side 370 linje 8

◀ **I et endnu bittere Forhold ... Jøde og Samaritan ... Barmhjertighed mod Jøden** : sigter til Jesu lignelse om den barmhjertige samaritaner, der ynkedes over en mand, som på vejen mellem Jerusalem og Jeriko var faldet i hænderne på røvere, forbandt hans sår, bragte ham til et herberg og betalte værten for at sørge for ham, Luk 10,30-35. – **Samaritan**: el. samaritaner, person fra landsdelen Samaria N for Jerusalem; der herskede et – både politisk og religiøst – spændt forhold mellem jøderne og samaritanerne.

I trykt udgave: Bind 23 side 370 linje 14

◀ **det end var saa** : det end forholdt sig således.

I trykt udgave: Bind 23 side 370 linje 21

◀ **Din Styrelse** : jf. kap. 2, andet afsnit, »Hvad Skriften lærer om Guds Forsyn og de skabte Tings Opholdelse«, § 3: »*Gud, som er Verdens Herre og Regent, bestyrer med Viisdom og Godhed, hvadsomhelst der skeer i Verden, saa at baade det Gode og det Onde faaer et saadant Udfald, som han finder tienligst [mest formålstjenligt, gavnligest]*«, og § 5: »*Hvad der møder os i Livet, enten det er sørgeligt eller glædeligt, bliver os tilskikket af Gud i de bedste Hensigter, saa at vi altid have Aarsag til at være fornøiede med hans Regiering og Bestyrelse*«, i *Lærebog i den Evangelisk-christelige Religion indrettet til Brug i de danske Skoler* (af N.E. Balle og C.B. Bastholm, oftest omtalt som *Balles Lærebog*), Kbh. 1824 [1791], ktl. 183, s. 23 og s. 24f.

I trykt udgave: Bind 23 side 371 linje 6

◀ **kjerligt raadende over disse Millioner Muligheder** : allusion til Matt 19,26 (358,6).

I trykt udgave: Bind 23 side 371 linje 8

◀ **at takke Dig for det ubeskrivelige Gode ... turde have ventet** : 336,7.

I trykt udgave: Bind 23 side 371 linje 17

◀ **Du er Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8: »Den, der ikke elsker, kender ikke Gud, for Gud er kærlighed«, dels til 1 Joh 4,16: »Gud er kærlighed, og den, der bliver i kærligheden, bliver i Gud, og Gud bliver i ham.«

I trykt udgave: Bind 23 side 371 linje 32

◀ **naar** : hvornår.

I trykt udgave: Bind 23 side 372m linje 1

◀ **for, som det hedder, at see, om Gud vil hjælpe ham** : formentlig allusion til Matt 27,43, hvor ypperstepræsterne, de skriftkloge og de ældste spottende siger om den korsfæstede Jesus: »Han har stolet

på Gud, lad Gud nu udfri ham, hvis han vil vide af ham.«

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 8

◀ **Scandalen** : 369,2.

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 16

◀ **conformt med** : ligedannet, ensartet med.

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 21

◀ **Martensen dogmatiske Oplysninger** : H.L. Martensens (332,14) *Dogmatiske Oplysninger* (333,31).

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 24

◀ **Han antyder ... Pseudonymernes Betydning ... at vække det personlige Liv** : henviser til *Dogmatiske Oplysninger*, s. 12 (357,13).

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 25

◀ **skal han ... sige: alle disse Talemaader om ... Troens Risico o: s: v:** : henviser til *Dogmatiske Oplysninger*, s. 10f., hvor Martensen skriver om Rasmus Nielsens anmeldelse *Mag. S. Kierkegaards »Johannes Climacus«* og *Dr. H. Martensens »Christelige Dogmatik«* (346,20): »Men desværre har han kun sammendraget og for det Meste ordret ladet aftrykke forskellige Steder af Pseudonymernes Skrifter, saaledes at han heeltigjennem kun taler i Pseudonymernes Ord, i deres bekjendte Lignelser og Talemaader om lykkelige og ulykkelige Elskere, om den ægteskabelige Kjærlighed, om Troens Risico, om Troens Lidenskab i uendelig Interesseerthed, disse Talemaader, hvis indre Sandhedsgehalt jeg netop havde ventet, han nu vilde oplade [åbne] for mig.« – **despecterligt**: nedsættende, ringeagtende.

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 27

◀ **kan ikke huske fra Næsen til Munden** : talemåde, optegnet i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (369,34) bd. 2, s. 26.

I trykt udgave: Bind 23 side 372 linje 32

◀ **Du er Kjerlighed** : allusion dels til 1 Joh 4,8, dels til 1 Joh 4,16 (371,32).

I trykt udgave: Bind 23 side 373 linje 3

◀ **fritage mig for, at det ikke er** : sjælden brug af dobbeltnægtelse, altså: fritage mig for, at det er.

I trykt udgave: Bind 23 side 373 linje 12

◀ **daarlige** : tåbelige.

I trykt udgave: Bind 23 side 373 linje 20

◀ **tillyve sig noget** : skaffe sig, tillægge sig noget ved løgn.

I trykt udgave: Bind 23 side 373 linje 21

◀ **sagt af Tersteegen ... keinen Raum in der Herberge!** : citat fra anden del af Gerhard Tersteegens (344m,11) tale »Z. Weihnacht 1754 (over Es 9,6: »Uns ist ein Kind geboren, ein Sohn ist uns gegeben, welches Herrschaft ist auf seiner Schulter«), nr. 1 i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* (346,4), s. 108. SK skriver 'räümet' for 'räumet' og 'vil' for will; i øvrigt mindre afvigelser i kommateringen.

I trykt udgave: Bind 23 side 374 linje 5

◀ **hvad Helveg bemærker ... støde sin Udvikling fra sig** : fri gengivelse af en passage i »Indledning til Esra Bog« i »Esra Bog oversat fra Grundtexten« af Fr. Helweg i *Bibelen eller den hellige Skrift, paany oversat af Grundtexten og ledsaget med Indledninger og oplysende Anmærkninger. Udgivet i Forbindelse med Pastor Helweg, Prof. Hermannsen og Candidat Levinsen* af Chr. H. Kalkar, 1.-2. del i 3 bd., Kbh. 1847, ktl. 8-10; 1. del, 1. bd., s. Ll: »jo ældre Hedningefolkene bleve, desto mere fjernede de sig fra deres Fædres Tro. Nogle hundrede Aar efter Cyrus spottede Hedningernes Børn allerede over det, hvorpaa deres Fædre havde troet. Men paa den selvsamme Tid seer man hos Israel det omvendte Forhold: det samme Folk, som tidligere skottede til Hedningernes Guder og ganske imod alle Hedningernes Viis (Jerem. 2, 10-11) hellere fulgte fremmede Guder end deres egen, slutter sig jo ældre det bliver med altid større Udholdenhed til Fædrenes Tro. Hvad de i Ynglingsalderen vragede, bliver deres Alderdoms Trøst. Men derved opstod den nye og ikke

ringe Fare for Folket, at det let kunde overse, hvorledes Loven selv ingenlunde bebudede sig som den fuldendte Aabenbaring, men at tvertimod Aabenbaringen til Israel kun var beregnet paa en anden og fuldstændigere Kundgjørelse af den guddommelige Villie, som først vilde finde Sted i Fremtiden. Dertil kom, at 60-70 Aar efter Folkets Tilbagekomst fra Babylon forstummede den prophetiske Røst og i alle Skrifter, som foruden de i Kanon optagne ere bevarede fra dette lange Tidsrum, findes kun faa og dunkle Spor til nogen Forventning af den forjættede Davids Søn.« - **Helveg**: Hans Friedrich Helweg el. Helveg (1816-1901), da. teolog og præst; 1839 teologisk embedseksamen på Gottorp, fra 1842 hjælpepræst i Starup-Nebel i Østjylland, 1848-49 feltpræst, fra 1846 diakon og fra 1856 hovedpræst i Haderslev; stærkt påvirket af N.F.S. Grundtvig; i *Bibelen eller den hellige Skrift*, udg. af Kalkar, oversatte han Dommerbogen, Ruths Bog, de to Samuelsbøger, de to Kongebøger, de to Krønikebøger, Ezras Bog, Nehemias' Bog, Esters Bog, Salmernes Bog, de tolv små profeter, Paulus' breve og Johannes Åbenbaring. - **Kalkars**: Christian Andreas Hermann Kalkar (1803-86), da. teolog og præst; konverterede fra jødedom til kristendom i 1823 (blev døbt af J.P. Mynster); tog teologisk embedseksamen i København i 1826, fra 1827 adjunkt og fra 1834 overlærer i latin, hebraisk og religion i Odense, fra 1843 sognepræst i Gladsaxe ved København; hovedudg. af *Bibelen eller den hellige Skrift*, der kom i hefter fra 1844 til 1847. Kalkar udgav en lang række teologiske skrifter, især af bibelsk og kirkehistorisk indhold, herunder *Forelæsninger over den bibelske Historie* bd. 1-2, Kbh. 1837-39, ktl. 188. - **slutter sig (...)** af: isolerer sig, afgrænser sig.

I trykt udgave: Bind 23 side 374 linje 13

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 1

◀ **allehaande** : alle slags, alskens.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 4

◀ **ihjelslagen** : slået ihjel (366,26).

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 14

◀ **stikker Knuden** : ligger problemet, gemmer vanskeligheden sig.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 17

◀ **Det Apostoliske er ... den guddommelige Myndighed** : sml. »Om Forskjellen mellem et Genie og en Apostel«, den anden afhandling i *Tvende ethisk-religieuse Smaa-Afhandlinger* (1849, 342,29), i SKS 11, 95-111.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 17

◀ **Sandhedsvidnerne ... lidt indtil Døden** : hentyder til de kristne, der i kristendommens første århundreder vidnede om kristendommens sandhed, hvorfor nogle blev forfulgt, pint og led, mens andre blev slået ihjel som martyrer.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 18

◀ **Bjergprædiken** : betegnelse for Matt 5-7, jf. Matt 5,1-2, hvor det fortælles: »Men der [da] han [Jesus] saae Folket, steg han op paa et Bierg; og der han havde sat sig, gik hans Discipler til ham. Og han oplod sin Mund, lærte dem, og sagde (...)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 30

◀ **»han henvendte sig til Disciplene«** : jf. Matt 5,2, se foregående kommentar. Se også Jesu sletteprædiken, betegnelse for Luk 6,20-49, der indledes således: »Og han [Jesus] opløftede sine Øine paa sine Disciple, og sagde (...)« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 31

◀ **han havde jo 70 Disciple** : hentyder til Luk 10,1, hvor det fortælles: »Men derefter beskikkede [udvalgte] Herren og [også] halvfierdesindstive [70] Andre, og sendte dem ud To og To for sig, til hver Stad, og hvert Sted, hvorhen han selv vilde komme« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 32

◀ **hvor En ... vil være Discipel, hvor absolut Fordringen er** : hentyder formentlig til Matt 8,21-22 (354,19).

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 33

◀ **Apostelen har den guddommelige Myndighed** : 375,17.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 35

◀ **»salige de Øine som saae hvad I saae«** : se følgende kommentar.

I trykt udgave: Bind 23 side 375 linje 37

◀ **staer der ... til Disciplene i Særdeleshed ... salige de Øine** : henviser til Luk 10,23, hvor det fortælles: »Og han vendte sig til Disciplene i Særdeleshed, og sagde til dem: saligere ere de Øine, som see det, I see« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 1

◀ **Luthers**: 337,33.

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 5

◀ **en Fremmed i Verden** : spiller formentlig på 1 Pet 2,11: »I Elskelige! jeg formaner Eder som Fremmede og Udlændinge, at I holde Eder fra kiødelige Lyster, som stride mod Sielen« (NT-1819). Se også Hebr 11,13.

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 10

◀ **hør mig Du Pabst jeg være vil o: s: v:** : sigter til verset: »Hør mig, du Pavst, jeg være vil / din Pestilents, mens du er til! / Naar jeg er død, skal du forgaa: / det siger Luther, vær [agt] derpaa!« Optegnet under nr. 7334 i E. Mau *Dansk Ordsprogs-Skat* (369,34) bd. 2, s. 118. Verset findes ofte aftrykt i forskellige versioner i Luthers lille Katekismus, fx i *Dr. M. Luthers lille Catechismus*, Kbh. 1847, bag på titelbladet, under et stik af Luther: »Hør mig, du Pav', jeg være vil / Din Pestilents, mens jeg er til; / Naar jeg er død, skal du forgaae, / Det siger Luther, vær derpaa!« Det findes ikke i *Dr. Morten Luthers liden Catechismus*, Kbh. 1849, ktl. 189.

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 13

◀ **wer nicht liebt Weiber, Wein, Gesang o: s: v:** : sigter til sentensen »Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, / Der bleibt ein Narr sein Lebenlang«, som på SKs tid blev tillagt Luther, men sandsynligvis med urette. Den blev optaget som omkvæd: »Was Morten Luther spricht: / Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang, / Der bleibt ein Narr sein Lebelang, / Und Narren sind wir nicht«, af den ty. embedsmand og forfatter Karl Mächler i drikkevisen »Der Wein erfreut des Menschen Herz« (1797), jf. nr. 30 i *Visebog indeholdende udvalgte danske Selskabssange; med Tillæg af nogle svenske og tydske*, udg. af Andreas Seidelin, Kbh. 1814, ktl. 1483, s. 412.

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 17

◀ **og dette skal være Morten Luthers Skaal ... nok engang hurra, Hurra** : selskabsvise, der afsynges, inden man drikker skålen for den person, der fejres; SKs kilde er formentlig 2. akt, 1. scene, i J.C. Hostrups *Gjenboerne. Vaudeville-Komedie*, Kbh. 1847, hvor et kor synger: ».: Og dette skal være Hr. Smidtses Skaal, / Hurra! .: / Og Skam faa den som ikke / Hr. Smidtses Skaal vil drikke! / Hurra! Hurra! / den Skaal var bra'! / Hurra! (...) (Der raabes: 'Hurra! noch einmal Hurra! hep hep hep, Hurra!' derpaa klinkes der)«, s. 70. *Gjenboerne* blev opført første gang i Studenterforeningen i 1844, dernæst i provinsen 1845-46 og endelig 21 gange på Det kgl. Teater fra den 27. juni 1846 til den 9. maj 1849, se i øvrigt journaloptegnelsen NB15:80, i SKS 23, 55,3, og kommentaren dertil.

I trykt udgave: Bind 23 side 377 linje 24

◀ **Langfredag ... om: mig er Verden korsfæstet og jeg Verden** : I *Forordnet Alter-Bog for Danmark*, Kbh. 1830 [1688], ktl. 381 (forkortet *Forordnet Alter-Bog*), er der ikke forordnet bibeltekster til langfredag. Det her anførte bibelsted er fri gengivelse af Gal 6,14, hvor Paulus skriver: »Men det være langt fra mig at rose mig, uden af vor Herres Jesu Christi Kors, formedelst [ved] hvem Verden er mig korsfæstet, og jeg Verden« (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 2

◀ **da man bad Xstus at forlade ... bange for ham** : hentyder til slutningen af beretningen i Matt 8,28-34 om de besatte i gadarenernes land (i NT-1819: »de Gergeseners Land«). Efter at det er fortalt, at Jesus havde uddrevet dæmoner, så de var faret i en flok svin, og svinene var styrtet i en sø og druknet, hedder det: »Og see, den ganske Stad gik ud at møde Jesum; og der [da] de saae ham, bade de ham, at han vilde vige fra deres Grændser«, v. 34 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 12

◀ **hans (...) Velærværdighed** : Til de enkelte rangklasser i rangforordningen (346,23) var knyttet særlige tiltaleformer, if. hvilke 'Deres Velærværdighed' (el. i omtale 'hans Velærværdighed') blev benyttet ved titulering af gejstlige personer af laveste rang el. slet ikke omfattet af rangforordningen.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 14

◀ **fittede** : egl. fedtet, uærligt optrædende, hykleriske.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 14

◀ **Mynsters Prædikener** : Mange af J.P. Mynsters (346,19) prædikener var udgivet, jf. *Prædikener paa alle Søn- og Hellig-Dage i Aaret* (359,17); *Prædikener holdte i Kirkeaaaret 1846-47*, Kbh. 1847, ktl. 231; *Prædikener holdte i Aaret 1848*, Kbh. 1849, ktl. 232; og *Prædikener holdte i Aarene 1849 og 1850*, Kbh. 1851, ktl. 233.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 15

◀ **hans Excellence** : 367,9.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 17

◀ **falde paa** : få det indfald, finde på.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 21

◀ **Løsen** : motto, nøgleord.

I trykt udgave: Bind 23 side 378 linje 22

◀ **min Faders Broder, da han en Sommer var herovre** : Michael Pedersen Kierkegaards (352,32) yngre, ugifte bror Peder Pedersen Kierkegaard (1763-1834); hvornår han var på besøg i København, er ikke tidsfæstet.

I trykt udgave: Bind 23 side 378m linje 2

◀ **Christenheden** : 347,11 og 349,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 1

◀ **At søge først Guds Rige** : hentyder til Matt 6,33 (350,8).

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 9

◀ **commensurabel for** : sammenlignelig, ensartet el. forenelig med.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 11

◀ **τελος** : gr. (télos) mål, formål.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 12

◀ **Præstekald** : præsteembede.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 21

◀ **Levebrød** : 350,6.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 24

◀ **det Bestaaende** : det bestående, etablerede samfund af kristne, den danske kirke og dens ledende gejstlighed, den da. kristenhed.

I trykt udgave: Bind 23 side 379 linje 33

◀ **Wilhelm Lund** : Peter Wilhelm Lund (1801-80), naturforsker, palæontolog, bror til SKs svogre J.C. Lund og H.F. Lund. Opholdt sig i Brasilien fra 1825 til 1829, hvor han foretog meteorologiske, biologiske og zoologiske feltstudier. Var sommeren 1829 i København; efter en længere rejse til naturvidenskabelige centre i Europa vendte han tilbage og tilbragte sommeren 1831 i København. Rejste i 1833 atter til Brasilien, hvorfra han

aldrig vendte tilbage; døde i Lagoa Santa. Blev doktor ved universitetet i Kiel i 1829 og medlem af Videnskabernes Selskab i 1831. Under sit andet ophold i Brasilien koncentrerede han især sin udforskning om udgravning af kalkstenshuler for at finde knoglerester af uddøde dyr; sine epokegørende resultater, der vakte international opsigt, offentliggjorde han i Videnskabernes Selskabs skrifter, de fleste under fællestitlen *Blik paa Brasiliens Dyreverden før sidste Jordomvæltning* (1837-46). Sin omfattende og enestående samling af knoglerester, herunder af store uddøde pattedyr, skænkede han i 1845 til Det kgl. naturhistoriske Museum i København; hans samling af brasilianske planter, 12.000 herbarieeksemplarer, findes på Botanisk Museum i København.

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 2

◀ **faldt mig paa** : faldt mig ind.

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 3

◀ **antediluvianske Forsteninger** : dvs. antediluvianske forsteninger, hvormed sigtes til forsteninger af dyr og planter, der har været til før Syndfloden. På SKs tid var det en alm. opfattelse, at en kæmpemæssig stormflod (»Diluvion«) havde udryddet alle plante- og dyrearter, og at de derpå var blevet genskabt med visse undtagelser. Disse undtagelser fandt man vidnesbyrd om i forsteninger af uddøde planter og dyr. En mere radikal teori gik ud på, at arterne helt var blevet nyskabt efter stormfloden, og at mennesket var et produkt af denne anden skabelse. P.W. Lund beskæftigede sig netop med disse forhold og fremdrog antediluvianske fund i Brasilien, jf. *Blik paa Brasiliens Dyreverden før sidste Jordomvæltning* (380,2).

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 5

◀ **Christenheden** : 347,11 og 349,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 8

◀ **1000 Geistlige** : 349,9.

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 9

◀ **Tersteegen siger ... han seer at faae fat i denne Læge** : sigter til en passage i betragtning nr. 3 »Von dem Glauben und der Rechtfertigung« i *Auswahl aus Gerhard Tersteegen's Schriften* (346,4), s. 475, hvor Tersteegen (344m,11) benytter følgende lignelse: »Einem hart Verwundeten sage man: Deine Wunde ist höchst gefährlich, wenn du lange wartest, wird gewiß der kalte Brand dazu schlagen; gehe doch zu dem und dem Arzt, der versteht die Sache, säume nicht, es möchte sonst zu spät sein. Wie weiß ich nun, ob er dieser Warnung glaubet? Wenn er sich wirklich aufmacht zum Arzt, und sich dessen Cur anvertraut.«

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 12

◀ **Klinten** : den til nellikefamilien hørende *Agrostemma githago* L., der især forekommer som ukrudt i (vinter)sæd, fx hvede, jf. Jesu lignelse om klinten i hveden, Matt 13,24-30 (NT-1819).

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 26

◀ **saa** i denne Verden: således.

I trykt udgave: Bind 23 side 380 linje 29

◀ **a parte potiori eller dog majori fit denominatio** : navnet kommer fra den vigtigste eller dog den største del; spiller på det faste lat. udtryk 'a parte potiori fit denominatio'.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 1

◀ **stempler (...)** om : forandrer på væsentlig måde, især får til at fremtræde med et andet præg, giver en anden værdi.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 8

◀ **convenerer** : stemmer overens med, behager.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 8

◀ **Conformitet** : ensartethed, overensstemmelse.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 13

◀ **han skal tillige være en ... Stude-Opdrætter** : hentyder til, at præsterne i landsogne også drev

landbrug (350,6).

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 16

◀ **Ridder af D.** : Ridder af Dannebrog.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 19

◀ **at bære Decorationen paa Præstekjolen** : Dekorerede præster bærer deres orden/er, fx et ridderkors, på venstre side af præstekjolen.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 28

◀ **Fuglekonge** : 368,13.

I trykt udgave: Bind 23 side 381 linje 38

◀ **sin Værdigheds Tegn** : Den 'regerende' fuglekonge bar et 'kongebånd'.

I trykt udgave: Bind 23 side 382 linje 2

◀ **en Lieutenant og Ridder af D. er blevet Præst** : se fx rubrikken »Udnævnelser m. m.« i *Fædrelandet*, nr. 142, den 22. juni 1850, s. 564: »Den 16de Juni er (...) Cand.theol. J.C.G. Schleppegrell, Premierlieutenant, Ridder, allern. [allernådigst] beskikket til Sognepræst for Vaagø Præstegjæld iblandt Færøerne.« De samme oplysninger kunne læses i rubrikken »Udnævnelser« i *Berlingske Tidende*, nr. 142, den 21. juni 1850, idet der her dog står »R. af D.« Under Waagø Præstegeld i C.F. Nielsens *Færøernes Geistlige Stat eller Geistlighedens Personalhistorie i Færøernes Provstie, 2. udg.*, Faab org 1879, oplyses følgende: Julius Carl Gerhard v. Schleppegrell (f. 1811), cand.theol. i 1842, efter nogle år som lærer frivillig i krigen i 1848, 1. sept. 1848 udnævnt til sekondløjtnant og 19. aug. 1850 til premierløjtnant, 9. sept. 1850 Ridder af Dannebrog; den 16. juni 1850 kaldet som sognepræst til Waagø, men efter et annulleringstegn ved 18. aug. 1850 anføres: »Kom ikke til Færøerne«.

I trykt udgave: Bind 23 side 381m linje 9

◀ **været med i Krigen som Frivillig** : se foregående kommentar. Ifølge »Kongelig dansk Hof- og Stats-Calender for 1850« var Julius Carl Geert v. Schleppegrell »Premierlieutenant af Infanteriets Krigsreserve« (350,21). – **Krigen**: Treårskrigen el. den slesvig-holstenske borgerkrig ml. det da. monarkis da. og ty. dele fra april 1848 til feb. 1851.

I trykt udgave: Bind 23 side 381m linje 11

◀ **Epauletter** : skulderdistinktioner hos officerer (og enkelte højere civile embedsmænd).

I trykt udgave: Bind 23 side 381m linje 17

◀ **af det N. T. beviser at saaledes forholder det sig** : hentyder formentlig til Tit 1,5-6, hvor Paulus skriver til Titus: »Derfore efterlod jeg dig i Creta, at du skulde indrette, hvad som fattes, og indsætte Ældste i hver Stad, som jeg befoel [befalede] dig; saafremt en Saadan er ustraffelig, en Qvindes Mand, som haver troende Børn, der ikke ere beskyldte for Ryggeløshed, eller ere gienstridige« (NT-1819). Disse vers indgår i de tekster, som biskoppen altid oplæste (og evt. talte over) ved præsteordination, jf. kap. 10, art. 2, i *Dannemarks og Norges Kirke-Ritual*, Kbh. 1762 [1685] (forkortet *Kirke-Ritualet*), s. 367f. Ritualet var stadig gældende på SKs tid.

I trykt udgave: Bind 23 side 382 linje 14

◀ **et Levebrød** : 350,6.

I trykt udgave: Bind 23 side 382 linje 17

◀ **Verden var dem korsfæstet og De Verden** : hentyder til Gal 6,14 (378,2).

I trykt udgave: Bind 23 side 382 linje 25

◀ **skuffende** : bedragende, svigefulde, illusoriske.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 2

◀ **at det, som det hedder, er »saa sandt i En«** : Udtrykket er ikke verificeret.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 3

◀ **flokker** : samler (i en flok).

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 5

◀ **Samfundet** : fællesskabet.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 14

◀ **Paulus siger ... ikke: det Fuldkomne kan jeg ikke ... jeg jager derefter** : henviser til Fil 3,12, hvor Paulus skriver: »Ikke at jeg allerede har grebet det eller allerede er blevet fuldkommen; men jeg jager efter det, om jeg virkelig kunne gribe det, fordi jeg selv er grebet af Kristus Jesus.« – **Paulus**: den betydeligste skikkelse i den ældste kristendom, formentlig henrettet o. 65 i Rom. De 13 breve, der i NT er overleveret under Paulus' navn, blev på SKs tid almindeligvis alle anset for ægte; i dag regnes normalt kun de syv eller ni for ægte, heriblandt Romerbrevet, de to Korintherbreve og Galaterbrevet.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 21

◀ **Mynster** : J.P. Mynster (346,19).

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 26

◀ **Luther** : Martin Luther (337,33).

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 26

◀ **Luther siger etsteds ... for denne Tro og for disse Kjerligheds-Gjæringer** : henviser til Luthers evangelieprædiken over Luk 17,11-19 (om Jesu helbredelse af ti spedalske) til 14. søndag efter trinitatis i *En christelig Postille* (337,33) bd. 1, s. 513, sp. 2: »dette Evangelium afmaler det hele Christen-Liv med alle dets Tilfælde og Lidelser. Thi dets Hoved-Stykker ere Troen og Kjærligheden. Troen annammer det Gode, Kjærligheden meddeler det [deler det (med andre)]. Troen gjør os til Guds Ejendom, Kjærligheden til Næstens. Naar da sligt et Liv har taget sin Begyndelse, saa kommer Gud, og forbedrer det ved Prøver og Anfægtninger, hvorved Mennesket voxer, jo længere jo mere, i Tro og Kjærlighed, indtil han ved egen Erfaring, faaer Gud saa kjær, at han Intet frygter mere.« Tidligere i prædikenen taler Luther om, at kærligheden lærer den kristne, hvorledes »han skal øve gode Gjæringer« og bruger udtrykket »Christi Kjærligheds-Gjæringer«, s. 506, sp. 2, ligesom han siger til sin tilhører: »lad dig af dette [Kristi] Exempel opmuntre til at øve gode Gjæringer, ei alene mod dine Venner og mod de Fromme, men ogsaa mod dem, som give dig Utaak og Had til Løn! Saa gaaer du i din Herres Christi rette Spor. Men inden du kommer saa vidt, skal du ikke agte dig for en fuldkommen Christen«, s. 507, sp. 2. Og om det at lovprise og takke Gud (ligesom den ene af de ti spedalske) siger han, at det »bestaaer deri, at vi bryde ud i lydelig Tale, og saaledes udvortes for Verden bekynde, hvad der indvortes binder vort Hjerte til Gud. Det er ikke Andet, end at paadrage sig al Verdens Fjendskab og sende mange Bud efter Kors og Død«, s. 512, sp. 1. Og undervejs opsummerer han, »hvor langt en Christens Liv overgaaer det Naturlige: *For det Første* foragter det sig selv. *For det Andet* tørster det efter Foragt. *For det Tredie* straffer det Alt, hvad ingen Foragt vil lide, paadrager sig derved al Verdens Ulykke. *For det Fjerde* foragtes og forfølges det paa Grund af denne Foragt og Straf. *For det Femte* agter det sig ikke værdigt, at lide nogen Forfølgelse«, s. 512f.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 27

◀ **Legalitet** : overensstemmelse med lovene. Legalitet betegner her det forhold, at gerninger er motiveret af kravet om at handle i overensstemmelse med lovene og ikke udspringer af fordringen om at gøre kærligheds-gjerninger med Kristus som forbillede.

I trykt udgave: Bind 23 side 384 linje 32

◀ **Point de vue** : fr. synspunkt, synsvinkel.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 2

◀ **Xstheden**: 347,11 og 349,28.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 2

◀ **i det endnu autoriserede Litanie ... fra en brat Død** : henviser til litaniet i *Forordnet Alter-Bog* (378,2), s. 229, hvor det under tredje vekslebøn »Fri os, kiære HERRe Gud!« hedder: »Fra alle Synder / Fra al Vildfarelse / Fra alt det, som ondt er / Fra en uforvarendes ond og brat Død / Fra Pestilentse, Hunger og dyr Tid / Fra Krig og Blodstyrtning / Fra Oprør og Tvedragt / Fra utimeligt Veirlig / Fra den evige Død«. Jf. også bønnerne »Imod Pestilentse og andre Plager« blandt »Bønner efter Litaniet«, hvor der bedes til Gud: »Og bortvend naadigen fra os vor velfortiente Straf, Pestilentse, dyr Tid, Krig og Orlog, brat Død og allehaande farlige Sygdomme«, s. 237. If. *Kirke-Ritualet* (382,14) skulle litaniet synges efter prædikenen ved

gudstjenesterne om onsdagen og fredagen, s. 47f. I sin lat. form går litaniet formentlig tilbage til det 4. årh.; det blev bearbejdet og i forkortet form oversat til tysk af Luther i 1529 og kort efter til dansk, hvorpå det indgik i reformationstidens alterbog og salmebøger.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 3

◀ **Jo jeg takker** : ironisk-foragteligt udbrud: Jo tak!

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 8

◀ **Ens Dødsdag Ens Fødselsdag** : hentyder til, at de kristne i kristendommens første århundreder forestillede sig, at martyrerne gik direkte ind i Paradis, hvorfor deres dødsdag blev opfattet og fejret som deres egl. fødselsdag. Jf. fx *Polykarps Martyrium*, kap. 18, hvor de kristne i Smyrna beretter, at de tog biskop Polykarps knogler og gav dem »et sømmeligt Leie, hvor vi (...) ville med Fryd og Glæde komme sammen paa Fødselsdagen, der gjorde ham til Martyr, og holde Høitid«, *Aposteldisciplen den Smyrnensiske Biskop Polykarps Brev til Philippenserne samt Beretningen om hans Martyrdød*, overs. af C.H. Muus, Kbh. 1836, ktl. 141, s. 30. *Polykarps Martyrium* indgår i skriftgruppen De Apostoliske Fædre.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 9

◀ **neppe engang antager en Udødelighed** : sml. § 129 i K. Hase *Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche*, 4. udg., Leipzig 1839 [1829], ktl. 581, s. 330: »Im christl.[ichen] Bgr. [Begriff] des Todes liegt daher schon die Unsterblichk.[eit] als ein selbstbewusstes, ewiges Fortleben des Individuums.« Kort efter den ty. filosof G.W.F. Hegels død begyndte blandt såvel hans disciple som modstandere en lang og bitter strid om, hvorvidt hans tænkning gav plads for en individuel udødelighed; striden blev løbende refereret i *Tidsskrift for udenlandsk theologisk Litteratur*, udg. af H.N. Clausen og M.H. Hohlenberg, som SK abonnerede på fra 1833 (if. de subskribentlister, der anføres af udgiverne indtil 1840). Jf. desuden »Tanker over Mueligheden af Beviser for Menneskets Udødelighed, med Hensyn til den nyeste derhen hørende Literatur« i *Efterladte Skrifter af Poul M. Møller* bd. 1-3 (bd. 1 udg. af Chr. Winther, bd. 2 udg. af F.C. Olsen, bd. 3 udg. af Chr. Thaarup), Kbh. 1839-43, ktl. 1574-1576; bd. 2, 1842, s. 158-272.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 13

◀ **det (...) er saa** : det forholder sig således.

I trykt udgave: Bind 23 side 385 linje 28

◀ **Spion** : sml. fx *Synspunktet for min Forfatter-Virksomhed* (342,8), s. 67, hvor SK skriver: »at jeg, i Forhold til Intellectualitetens og Religieusitetens Gebeter, med Sigte paa det Begreb 'at existere' og saa paa det Begreb 'Christenhed', er som en Spion i høiere, i Ideens, Tjeneste - jeg har intet Nyt at forkynde, jeg er uden Myndighed« (SV2 13, 612). - **Spion**: anonym politiagent.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 2

◀ **Underfundighed** : listighed, snedighed.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 3

◀ **Socrates** : Sokrates (o. 470-399 f.Kr.), gr. filosof, som intet skriftligt efterlod sig. Hans ideer og særegne virkemåde er især overleveret gennem de to samtidige: Xenofon (i de fire 'sokratiske' skrifter) og Platon (i dialogerne). Sokrates blev af en folkedomstol i Athen dømt til døden for at antage andre guder end dem, staten anerkendte, og for at fordærve ungdommen; han blev henrettet med et bæger gift, som han tømte med sindsro.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 7

◀ **Socrates havde (...) ei heller Forestillingen om Synden** : sml. A., kap. 2 »Den socratiske Definition af Synd« i andet afsnit af *Sygdommen til Døden* (343,3), i SKS 11, 201-208.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 8

◀ **Løsen** : motto, nøgleord.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 10

◀ **mig er Verden korsfæstet og jeg Verden** : hentyder til Gal 6,14 (378,2).

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 10

◀ **Han bevarede derfor Ironien ... Verdens Daarlighed** : sml. kap. 2, »Socrates' Domfældelse«, slutningen af pkt. 2, i første del af *Om Begrebet Ironi* (1841), i *SKS* 1, 243. – **Daarlighed**: tåbelighed.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 11

◀ **Xstheden** : 347,11.

I trykt udgave: Bind 23 side 386 linje 14